

GAREŠNICA I GAREŠNIČKI KRAJ U DRUGOM SVJETSKOM RATU (1941. – 1945.)

ŽELJKO KARAULA

Banovine Hrvatske 26b

HR – 43 000 Bjelovar

historik2000@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / Received: 25. 10. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 12. 2024.

Sažetak: Početkom Drugog svjetskog rata i raspadom Kraljevine Jugoslavije ustaški režim novoosnovane marionetske hrvatske države počinje s progonom srpskog i židovskog stanovništva na garešničkom području. U prosincu 1941. počinje početak partizanskog organiziranja i to spajanjem garešničke i čazmanske grupe u četu Kasim Čehajić s ukupno 48 partizana (29 Hrvata, 10 Srba i ostali). Ustanak vode uglavnom predratni komunisti, a postojale su dvije postrojbe: za zapadni dio Moslavine (Ivanić-Grad i Čazma) te za istočni dio (Garešnica). Već sredinom 1942. dolazi do značajnog razvoja narodnoslobodilačkog pokreta pod vodstvom komunista u ovom kraju. U radu se pokazuje i ustrojstvo ustaškog pokreta na garešničkom području te međusobni sukobi ustaške vojnice, domobranstva NDH i Nijemaca s partizanskim postrojbama. Narod je podijeljen između ustaških, domobranskih i partizanskih postrojbi. Rad prikazuje i djelovanje HSS-a na tom području i njegovo cijepanje između ustaškog i partizanskog pokreta. Pobjedom partizanskog pokreta pod vodstvom KPJ nova država uvodi komunistički sustav.

Ključne riječi: NDH, pogrom, ustaška vojnica, partizanski pokret, HSS

GAREŠNICA I NASTANAK NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Napadom sila Osovine, u kojem je svojom snagom prednjačila nacistička Njemačka, 6. travnja 1941. godine na Kraljevinu Jugoslaviju (Travanjski rat), rat se je proširio i na hrvatske prostore, tj. na Banovinu Hrvatsku. Vodstvo HSS-a na čelu s Vladkom Mačekom, potpredsjednikom jugoslavenske vlade koji se vratio iz Beograda, pozvalo je hrvatski narod na »puni red i disciplinu na svakom mjestu, bilo kod kuće ili u vojsci«. Težnja vodstva HSS-a je bila da održi potpunu političku kontrolu u kaotičnoj i ratnoj situaciji.¹ Međutim, trupe jugoslavenske vojske, slabo naoružane i pokretljive, nisu se mogle oduprijeti napadu sila Osovine. Osim problema opskrbe i naoružanja jugoslavenska vojska imala je i unutarnji politički problem. Povjesničar Rudolf Horvat piše da se »hrvatski vojnici nisu odazvali pozivu malodobnog jugoslavenskog kralja Petra II. Oni su bez

ikakva dogovora odlučili, da se u tom ratu neće boriti za opstanak Jugoslavije, koju su smatrali tamnicom hrvatskog naroda.«² Točnije je da su se Hrvati odazvali pozivima u jugoslavensku vojsku, ali je međutim upitan bio njihov moral, te spremnost za borbu protiv nadmoćnijeg neprijatelja i za državu koju nisu smatrali svojom. To se ubrzo pokazalo istinitim baš na ovom području.

Napadom snaga Osovine provedena je dodatna mobilizacija na području Garešnice. Organiziran je zbor pred oko 150 vojnih obveznika pri čemu je govorio zastupnik HSS-a Tomo Vojković pred autobusnom stranicom i u prostorijama *Hrvatskog doma*. Vojković je pozvao Garešničane da se odazovu u vojsku, ali djelovao je i prilično neodređeno.³ Sve se brzo slomilo. Pobunom bjelovarskog 108. puka jugoslavenske vojske opća demoralizacija zahvatila je i područje Velikog Grđevca gdje je noću 7./8. travnja izbilo rasulo u jedinici jugoslavenske vojske na ovom području te su vojnici bacili oružje i krenuli kućama. Sutradan 9. travnja

¹ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Globus, Zagreb 1977., str. 68; Ivo PERIĆ, *Vladko Maček - Politički portret*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., str. 244-247.

² Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 622. Vidjeti i: Goran HUTINEC, *Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941*, *Polemos*, br. 13/14, 2004., str. 193-208.

³ Marija BARDIĆ, *Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine*, 2. (rukopis u HR-DABJ).

pod neposrednim utjecajem događaja u Velikom Grđevu i Bjelovaru u Garešnici oko 200 pripadnika lokalne *Hrvatske seljačke zaštite*, uz pomoć manjeg broja vojnika 108. i 42. puka preuzima žandarmerijsku stanicu i razoružava žandare. U Garešnici nije bilo nekih većih postrojbi jugoslavenske vojske.⁴

U to vrijeme s područja mađarske granice preko Podravine i Bilogore u Moslavinu su ušle jedinice II. njemačke armije. Tada je u Garešnici i Hercegovcu organiziran svečani doček njemačkim jedinicama koje su ovuda prolazile motoriziranim kolonama.⁵ Osim toga na svakom punktu u kotaru Garešnica postavljeni su stražari HSZ koji su razoružavali vojnike raspadnute jugoslavenske vojske. Svo oružje koje je tada prikupljeno kasnije je predano novim ustaškim vlastima. Već tada *Zaštita* uhićuje nositelje prijašnjih vlasti, uglavnom srpske nacionalnosti, i predaje ih ustaškoj skupini u gradu koja je u procesu formiranja. Iako je nesumnjivo postojao negativni naboj prema Srbima, Židovima i komunistima u početku se prema njima ne upotrebljava uo nikakve represivne mjere.⁶

U preuzimanju vlasti u Garešnici aktivira se manja mjesna ustaška neformalna skupina koja je pokazala zapaženu aktivnost i uz pomoć određenih pojedinaca garešničke inteligencije, koji tada nisu pripadali ustaškom pokretu, samostalno preuzela vlast u mjestu uz pomoć većeg dijela lokalnih postrojbi *Hrvatske seljačke zaštite*. To nije bila organizirana ustaška ćelija, već skupina pojedinaca koja je simpatizirala ustaške ideje, stoga partizanski prvoborac Pavle Gregorić u svojim memoarima djelomično s pravom navodi da je »Garešnica [...] bila jedno od onih kotarskih središta u kojima ustaše nisu imale svojih pristalica od prije rata, osim nekih pojedinaca koji nisu igrali gotovo nikakvu političku ulogu.«⁷ No, bilo je kao što vidimo ipak ustaški nastrojenih pojedinaca, stoga je uskoro u prostorijama *Hrvatskog doma* organizirano polaganje zakletve ćlanova

va HSZ Poglavniku i NDH, da bi se krenulo u ustrojavanje ustaškog logora u Garešnici, kao i tabora u Velikom Vukovju, Bereku, Garešnici i Hercegovcu.⁸

Ustaški pokret u Garešnici, pa i u Moslavini, nije imao uporišta u narodu. Stoga je bio prisiljen da uglavnom zadrži na prijašnjim rukovodećim mjestima službenike koji su iskazali lojalnost novoj vlasti. Primjer takve lojalnosti je prijašnji načelnik kotarske oblasti Garešnica Dragutin Skojić, dok su neki nepouzđani ipak bili smjenjeni poput općinskog načelnika Garešnice i na njegovo mjesto imenovan je Blaž Turpinović.⁹

Prema elaboratu komunističkih vlasti nastalom poslije rata stoji da se u prvi mah novim vlastima pridružilo oko 40% ćlanova HSS, posebno su bili brojni odredi HSZ koji su postali prve ustaške jedinice na ovom području. No, ta potpora ćlanova HSS-a bila je privremena i s vremenom je konstantno počela opadati.¹⁰ Prema Mariji Bardić partijske organizacije na garešničkom području nisu se snašle u tim novim okolnostima, prekinute su bile sve veze s Okružnim komitetom Bjelovar, nije bilo direktiva te su ljudi djelovali pasivno. Nove ustaške vlasti imale su preciznu dokumentaciju o komunistima s ovog područja te je počelo praćenje njihove djelatnosti i prijetnje uhićenjima. Za razliku od Bjelovara u garešničkom kotaru nije bila iskorištena prilika da se dođe do većih kolićina oružja jugoslavenskih demoraliziranih jedinica u povlaćenju.¹¹

Službeno prema novoj teritorijalnog reorganizaciji države kotar Garešnica pripadao je Velikoj župi Bilogora, koja je počela djelovati 11. kolovoza 1941. sa sjedištem u Bjelovaru. Obuhvaćala je područje kotarskih oblasti Bjelovar, Čazma, Garešnica, Đurđevac, Koprivnica i Križevci, te gradove Bjelovar, Koprivnicu i Križevce. Župa Bilogora obuhvaćala je područje od rijeke Drave na sjeveru do Ivanića i Vukovja na jugu, odnosno od Pitomaće i Grubišnjog Polja na istoku do Vrbovca i Svetog Petra Orehovca na zapadu.¹²

⁴ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljaćka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 46.

⁵ Vukašin KARANOVIC, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Općinski komitet SKH-a Garešnica, Garešnica, 1983., str. 59. Karanović primjećuje da se mnogima ćinilo »da su toga momenta dobili svoju državu i nezavisnost«.

⁶ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina, 147.

⁷ Pavle GREGORIĆ, *Narodnooslobodilaćki pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941. godine : sjećanja*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1969., str. 52.

⁸ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina, str. 147.

⁹ Franko MIROŠEVIĆ, *Narodnooslobodilaćki pokret u Moslavini 1941.-1945.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 98; HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica, str. 13. Prema Pavlu Gregoriću: »Kotarski predstojnik Dragutin Skojić bio je lijevo orijentirani ćlan HSS - a, koji se na tom mjestu održao do početka 1943. godine, kada je bio smijenjen.« Pavle GREGORIĆ, *Narodnooslobodilaćki pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941. godine : sjećanja*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1969., str. 52.

¹⁰ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina, str. 8.

¹¹ Marija BARDIĆ, *Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine*, 2. (rukopis u HR-DABJ); Savo VELAGIĆ, *Bilogorski partizanski odred*, Novinska i radio-informativna ustanova, Bjelovar, 1969., str. 21.

¹² *Zbornici zakona i naredaba NDH* (ZZN), Zagreb, 1941.-1944. Vidjeti: ZZN-1941., br. 475, Objava o početku poslovanja Velike župe Bilogora u Bjelovaru, str. 365.

Paralelno s redovnim državnim službama uspostavljen je i sistem lokalne ustaške organizacije. Zgrada *Sokolskog doma* postala je novi *Ustaški stan*. U centru kotara Garešnica bio je formiran ustaški logor kojim su rukovodili logornik i povjerenik vlade NDH za kotar Garešnicu. Kotar je bio podijeljen na pet ustaških tabora prema općinama (uz tabor u Bereku koji je djelomično potpadao pod logor Bjelovar). U Garešnici bio je tabornik Gašpar Majcan, u Velikom Vukovju Tomo Rogulja, u Velikim Zdencima Stevo Račan, u Hercegovcu Ivica Kavurić (odnosno njegov zamjenik Marijan Minčir), a u Bereku Franjo Skender, dok su se ustaški rojevi – manje skupine i grupacije nalazile u selima oko Garešnice. Karanović piše da je čitav teritorij kotara bio pokriven snagama NDH, ali da su one uglavnom cijele 1941. bile brojčano male i slabije naoružane, to su uglavnom bile »male posade, seoske straže«. Ustaše su uglavnom uspijevale naoružati pet-šest do desetak najodanijih ljudi u selu – ovisno o situaciji.¹³

Za kotare Grubišno Polje, Daruvar, Garešnica i Pakrac bio je nadležan ustaški povjerenik dr. Marko Čolak, koji je postavljao sve ustaške povjerenike u ova četiri kotara.

Tranzicija vlasti je prošla bez problema, činovništvo je prisegnulo vlasti u novoj državi i Poglavlniku.¹⁴ Došlo je i do osnivanja ustaške mladeži u Garešnici. Predvojnička obuka održavala se u Kaniškoj Ivi, ali ustaška omladina radila je i na izgradnji cesta i izvodila je i gimnastičke vježbe. Već sredinom 1942. zbog djelovanja partizana rad ustaške mladeži zamire na prostoru kotara, ali se održava u Garešnici.¹⁵ Njemačka manjinska grupa u selu Hrastovac dobila je specijalan status te su njeni vođe bili »vrlo aktivni« interesirajući se za sve tekuće poslove i događaje u naselju. Lenac-Brleković je zapisala da je Hrastovac bio pod *de facto* upravom njemačke vojske te da je na ulazu u selo stajao natpis »Ovdje počinje Treći Reich. Na izlazu iz sela nije bilo natpisa o prestanku Trećeg Reicha.«¹⁶

Prema izvješću kotarske oblasti Grubišno Polje (što se manje-više odnosilo i na Garešnicu) mađarska nacionalna skupina našla se u podvojenom položaju. Naime, jedan manji dio želio je da se Mađari politički aktiviraju i prihvate program stranke *Strelastih križeva* u Mađar-

skoj. Većina grubišnopoljskih i garešničkih Mađara željela je da njihova organizacija kao i do sada zadrži samo kulturni karakter.¹⁷ Lokalni kroničar Dubrec navodi u svom dnevniku da je 27. travnja 1941. u Garešnicu stigla njemačka vojska – većinom na biciklima – da bi sljedeći dan održala koncert u *Hrvatskom domu*, a zatim su otišli.¹⁸

REPRESIJA USTAŠKIH VLASTI PREMA GAREŠNIČKIM SRBIMA

Nastankom Nezavisne Države Hrvatske započinju se provoditi represivne mjere poput uhićivanja članova predratnih četničkih udruženja i osoba čije je političko djelovanje za vrijeme prethodne Jugoslavije ocijenjeno kao »protuhrvatsko«. Počinje također represija i nasilje nad srpskim stanovništvom koje se smatralo »stranim elementom« i protivnikom hrvatskog naroda i njegove slobode. Tako je već 17. travnja 1941. donesena *Zakonska odredba za obranu naroda i države*. Njome se utvrdilo da svatko »tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločina veleizdaje«, a takvoga »ima stići kazna smrti«.¹⁹ S obzirom da su u bivšoj državi bili favorizirani, na svim razinama i većinom u službi režima, garešnički Srbi su došli pod strogi nadzor i represiju ustaša. Nakon što su s pravom pretpostavili da Srbi neće prihvatiti »novo stanje« odnosno nezavisnu hrvatsku državu, ustaški režim poduzeo je na temelju raznih zakonskih odredbi ograničavanje njihova kretanja te pokušaj njihova preseljenja u Srbiju. Postepeno je stupanj represije bio sve sustavniji i jači. Uskoro su ugledni Srbi privučeni na dulje ili kraće vrijeme, većinom državni službenici, prijašnje istaknute političke osobe, bogatiji sloj srpskog stanovništva i intelektualci poslani su doslovce u novoostvorene logore smrti koji su napravljeni po uzoru na nacističku Njemačku, prvo u logor *Danica* pokraj Koprivnice (koji je uglavnom bio internacijski logor), a zatim većinom u kompleks logora *Jadovno* pokraj Gospića. Upravo je grupa garešničkih Srbi činila jedan od

¹³ Vukašin KARANOVIĆ, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Općinski komitet SKH-a Garešnica, Garešnica, 1983., str. 62-63.

¹⁴ *Prilog grafi za historiju NOP Slavonije*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1965., str. 30-31, 36; Vukašin KARANOVIĆ, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, 1983., str. 58-62.

¹⁵ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica, str. 35-40.

¹⁶ Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica – od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. 49.

¹⁷ Hrvatski Državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ), Velika župa Bilogora, fond 20., kut. 7., E3-Ih, 28., Kotarska oblast u Grubišnom Polju, 21. X. 1941. Mjesečno izvješće o situaciji.

¹⁸ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

¹⁹ Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1941, str. 8; *Hrvatski narod*, 18. IV. 1941., str. 1-2.

prvih transporta zatočenika u spomenuti logor *Jadovno*.²⁰

Prema Miroševiću prva pojedinačna uhićenja i progoni Srba dogodili su se negdje krajem travnja 1941. u Garešnici da bi masovnija krenula tijekom svibnja-lipnja-srpnja 1941. na području Velikog Vukovja kada je oko šezdesetak pravoslavnih seljaka uhićeno i kasnije otpremljeno u razne logore u okolici prema Bjelovaru, Požegi, te u *Danicu* i *Jadovno*.²¹ Ivan Dubrec je zapisao u svoj dnevnik da su 6. svibnja 1941. uhićeni »Pavlović, Grozdanić, Zdjelar, Kranjčević, Krupljan«, ali i da su pušteni slijedećeg dana ili nekoliko dana poslije.²² Lenac-Brleković uz te događaje dodaje da su ustaške vlasti u njihovim stanovima tražile oružje te radile premetačine kuća i stanova te je popisivana i imovina. Također garešnički Srbi dobili su radnu obvezu u obavljanju javnih radova (tucanje kamenja, popravak ceste itd.) s ciljem da ih se ponizi.²³ Potrebno je spomenuti da su ustaše za općinu Garešnica napravili popis radnji čiji su vlasnici bili Srbi. Iz njega je vidljivo da su dobar dio trgovina u Garešnici i okolici Garešnice držale osobe srpske nacionalnosti.²⁴ U ustaškoj politici svu srpsku imovinu trebalo je oduzeti, a srpsku populaciju iz kotara Garešnica odstraniti. U Garešnici i okolici međutim tijekom 1941. nije bilo ubijanja srpskog stanovništva.²⁵

Prema podacima iz logora *Danica* tamo se početkom svibnja nalazilo desetak uhićenih garešničkih Srba koji »su se za prijašnjih režima istakli kao veliko-Srbi, četnici, i kao takovi mnogo su zla nanijeli Hrvatskom narodu«. Među njima nalazili su se npr. Đuro Dražić, član mjesnog odbora JRZ Popovac, Milan Bojić, član mjesnog odbora SDS u Velikoj Bršljanici, učitelj Petar

Rajnović, predsjednik četničke organizacije u Velikom Pašijanu i slično. Oni su iz logora *Danica* uglavnom u srpnju ili kolovozu 1941. upućeni u logor *Jadovno* gdje su ubijeni.²⁶ Negdje sredinom ili krajem kolovoza 1941. politika progona i ubijanja garešničkih Srba staje, jednim dijelom i pod utjecajem njemačkog pritiska koji nisu željeli destabilizaciju ovoga područja, te se ustaške vlasti orijentiraju da se cjelokupno srpsko stanovništvo s područja kotara Garešnica deportira u Srbiju čime je počela druga faza ustaškog plana o stvaranju monoetničke hrvatske države.²⁷

Zajedno s progonom Srba uskoro su počela i uhićenja komunista posebno nakon napada nacističke Njemačke na SSSR. Sve do 22. lipnja 1941. garešnički komunisti bili su pod prismotrom i tek neki pozivani na saslušanja.²⁸ Međutim, njemačkim napadom na Sovjetski Savez ustaše su primijetile pojačanu komunističku djelatnost. Na sastancima garešničkih komunista, primjerice u Carevom Jarku 23. srpnja 1941. i na Židovskom groblju 1. kolovoza 1941. donesene su odluke o formiranju partizanskih jedinica te se odlučilo poduzeti »odlučne« akcije.²⁹ Početkom kolovoza ustaški logornik Vladimir Šterger donosi odluku o uhićenju svih poznatih komunista na području Garešnice. Prvi biva uhićen 7. kolovoza 1941. član KK KPH Garešnica Branko Horvat. Sljedeći dan u ustaške ruke padaju komunisti Mirko Mihalinec, Ljudevit Tot, Ivo Hodak i Đuka Pribanić. Nakon te akcije ostali komunisti odlaze u ilegalnost, no bezuspješno. Samo nekoliko dana kasnije uhićeni su i ostali članovi KK KPH Garešnica Andrija Lustig-Dado 12. kolovoza 1941. uhićen je u svom stanu u Garešnici i Valent Bolt u Kaniškoj Ivi. Ivan Dubrec je zapisao u

²⁰ Više o planovima ustaškog pokreta prema Srbima u NDH vidjeti u: Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, Novi Liber, 2008., str. 256-271; Nevenko BARTULIN, *Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u NDH 1941.-1945.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 39, 2007., str. 209-242; Holm SUNDHAUSSEN, *Der Ustascha-Staat: Anatomie eines Herrschafts-systems, Österreichische Osthefte*, 37, br. 2, str. 497-533; Michele Frucht LEY, *The Last Bullet for the Last Serb: The Ustasha Genocide against Serbs: 1941-1945.* «*Nationalities Papers*, 37, br. 6, 2009., str. 807-837; Tomislav DULIĆ, *Utopias of Nation – Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina 1941.-1942.*, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, 2005. Vidi i zbornik radova: S. P. Ramet (ur.), »Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.«, Alinea, Zagreb, 2009. Pogledati i memoare Eugena KVATERNIKA, *Sjećanja i zapažanja, 1925.-1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Starčević, Zagreb, 1995. Vidi i rukopise bivših dužnosnika NDH u HDA, fond MUP SRH, 013.0.56., npr: Vladimir Židovec, *Moje sudjelovanje u političkom životu*. Također: Željko KARAULA, *Pavelićev diplomat na jugoistoku Europe. Autobiografski zapisi dr. Vladimira Židovca diplomate NDH*, Tiskara Horvat, Bjelovar, 2017.

²¹ Franko MIROŠEVIĆ, *Sabotaže i hapšenja u Moslavini 1941.*, *Zbornik Moslavine*, knj. 1, Kutina, 1968., str. 275.

²² Dnevnik Ivana Dubreca (u posjedu autora).

²³ Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica – od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. 52.

²⁴ Filip ŠKILJAN, *Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, 2012., str. 155.

²⁵ Vukašin KARANOVIĆ, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Garešnica, 1983., str. 74.

²⁶ Zdravko DIZDAR, *Logor Danica u Koprivnici 1941.-1942.*, knjiga 1., Muzej Grada Koprivnice, Koprivnica, 2017., str. 253-254.

²⁷ Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica – od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. str. 52; Franko MIROŠEVIĆ, *Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1989., str. 98.

²⁸ Dva tjedna kasnije, tj. 9. srpnja 1941. strijeljan je komunist i Židov Ivan Korski rodnom iz sela Hrastovca kraj Garešnice koji je uhvaćen nakon pokušaja bijega (s grupom ostalih komunista) iz logora Kerestinec blizu Zagreba. Zbog skrivanja bombi i prijetnji Paveliću strijeljan je komunist Mato Medić (općina Berek) 26. lipnja 1941; Zvonimir KOMARIĆ, *Grobovi bez sjena (bijeg iz Kerestince)*, Lykos, Zagreb, 1962., str. 62; Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941.-1943.*, *Zbornik Moslavine*, 1., Kutina, 1968., str. 288.

²⁹ Vukašin KARANOVIĆ, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Garešnica, 1983., str. 65-71.

svoj dnevnik da je Branko Horvat uhićen u bijegu od ustaša i žandara u šumi Hrastovčić »a Lustig pobjegao (komunist) – poslije uhićen doma«.³⁰

Uglavnom ustaška akcija posve je paralizirala vodstvo garešničkih komunista jer su skoro svi članovi KK KPH Garešnica bili zatvoreni. Svemu tome značajno je pridonijela dezorijentiranost »i neodlučnost Kotarskog komiteta Garešnica koji se negativno odrazio među članovima KP Garešnici i njenim simpatizerima«. Garešnički komunisti ostali su u zatvoru gotovo četiri mjeseca dok nije na komunističku inicijativu sredinom studenog 1941. organizirana delegacija od 80 seljaka (uglavnom iz Kaniške Ive) pod vodstvom Đuke Bartovića koja je došla u Garešnicu te utjecala na kotarske vlasti sa zahtjevom da se zatvorenici puste iz zatvora s obećanjem »da se uhapšeni neće više baviti komunističkom propagandom i da neće djelovati protiv ustaških vlasti«. Uskoro su svi zatočnici hrvatske nacionalnosti pušteni.³¹ U međuvremenu kada su garešnički komunisti bili u zatvoru dr. Pavle Gregorić je odredio za novog sekretara KK KPH Garešnicu Zvonka Brkića-Dorata, inače sekretara KK KPH Grubišno Polje. Na slobodi su ostali od poznatijih komunista ilegalci Slavko Kezele, Josip Kezele, Tomo Buden i Ivan Bobinac koji će kasnije predstavljati jezgru prve partizanske garešničke oružane grupe.³² Židovi iz Garešnice i okolice u početku nisu dirani, ali im je oduzeta imovina i imenovani povjerenici za židovske radnje; Ivan Hajstor, predsjednik organizacije *Hrvatski junak* u Garešnici i Petar Plavšić, dok je za srpska poduzeća ostalo nadležno Državno ravnateljstvo za ponovu.³³

Romsko je stanovništvo na području garešničkog kotara tijekom 1942. završilo tragično. U svjedočenju kotarskog načelnika u Garešnici Dragutina Skojića

danom poslije rata, on je potvrdio da je kao garešnički kotarski načelnik primio raspis MUP NDH iz 1942., potpisan po ministru Andriji Artukoviću, da se na području kotara Garešnica imaju pokupiti svi »cigani« i otpremiti za (logor) Jasenovac. Dalje stoji da je preko Garešnice s područja kotara Bjelovar i Grubišno Polje »prepraćivano oko 150 kola cigana sa ženama i djecom. U Garešnici, na sajmištu bio je odmor, i tu je ova skupina prenoćila, a drugi dan je nastavila put za Jasenovac.«³⁴

U prvih nekoliko mjeseci nove hrvatske države na prostoru garešničkog kotara djelovale su ove jedinice: jedan topnički divizion (*Wehrmacht*) – 350 ljudi (Dubrec u svom dnevniku piše o njemačkom poljskom topništvu koje je u Garešnicu stiglo 2. svibnja 1941.), pripadnici oružništva (žandarmerije) NDH – između 35-40 žandara, nedefinirana ustaška skupina zajedno s lugarima i čuvarima – 100-140 osoba, *Kulturbund* (Njemačka narodna skupina) – 30-40 pripadnika (većinom formirana u selu Hrastovac). Krajem svibnja topnički divizion *Wehrmachta* odlazi prema SSSR-u, te ukupno vojne snage na prostoru kotara čine oko 250 naoružanih ljudi.³⁵ Oružnička postaja u Garešnici potpadala je pod Oružničku pukovnicu sa sjedištem u Zagrebu, a neposredno je pripadala Oružničkom vodu Kutina.³⁶ Domoobranstvo ovog područja u početku pripada Zagrebačkom divizijskom području (stožer u Zagrebu), da bi krajem 1941. bila provedena reorganizacija pri kojoj je za ovo područje bio nadležno I. domobransko zbornopodručje sa sjedištem također u Zagrebu.³⁷

Iako su ustaškom režimu dali određenu podršku nosioci upravnog aparata u kotarskim i općinskim središtima, posebno s područja Banovine Hrvatske (zakletva

³⁰ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

³¹ U prosincu 1941. Srbi i komunisti Joco Vasiljević i Nikola Šušnjara uspjeli su pobjeći iz zatvora nakon što su saznali da su osuđeni na smrt. Iako za to nema pravih dokaza izgleda da je tadašnji kotarski načelnik Dragutin Skojić išao, u okviru svojih nadležnosti, uvelike na ruku komunistima pa i garešničkim Srbima. Skojić je rođen u Hlebinama (Koprivnica) 1890. te je diplomirao pravo. U Garešnicu je došao u veljači 1941. kada ga je Banska vlast Banovine hrvatske imenovala za kotarskog načelnika, a ta funkcija mu je produžena i za NDH do svibnja 1943. godine kada je preseljen u Đurđevac. Poslije rata radio je kao sudac u Koprivnici. Nije pripadao komunističkom pokretu, ali je izražavao značajnu humanost i građansku hrabrost za vrijeme rata. HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica, str. 10.

³² Svi navodi iz: Franko MIROŠEVIĆ, Sabotaže i hapšenja u Moslavini 1941., *Zbornik Moslavine*, Kutina, 1968., str. 278-279; Pavle GREGORIĆ, *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. Sjećanja i dokumenti*, Stvarnost, Zagreb, 1978., str. 37.

³³ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica, str. 28-29.

³⁴ Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločin genocida*, II., Rad, Beograd, 1988., str. 146. Svjedočenje spomenutog Skojića na sudu 1952. godine. Detaljnije: Željko KARAULA, Stradanje romskog stanovništva na području Velike župe Bilogora za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945), *Zbornik sa Međunarodnog skupa Stradanje Roma u Europi za vrijeme drugog svjetskog rata s posebnim osvrtom na stradanja u NDH*, Zagreb, 2018., str. 88-100.

³⁵ Zvonko BRKIĆ, *Bilogorska sjećanja* (istočna Bilogora 1941. i 1942. godine), Općinski komitetet SKH, Grubišno Polje, 1969., str. 12; HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica (na više mjesta); *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

³⁶ Davor KOVAČIĆ, *Oružništvo Nezavisne Države Hrvatske*, Hrvatski institut za povijest – Despot infinitus d. o. o., Zagreb, 2014., str. 45.

³⁷ Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, HIP, Zagreb, 2003., str. 46, 124, 149.

NDH i Poglavniku garešničkih lokalnih funkcionera provedena je u travnju 1941.), od kojih se većina svojedobno deklarirala kao pripadnici HSS-a, izjašnjavanje samih organizacija HSS-a za novi režim pokazalo se kao delikatnije pitanje. Ustaški tisak do kolovoza 1941. registrira samo nekoliko primjera javnog deklariranja organizacija HSS-a u pojedinim mjestima.³⁸ U slučaju Garešnice takvog javnog izjašnjavanja nije bilo, ali prema elaboratu komunističkih vlasti nastalom poslije rata stoji procjena da je oko 40% pristaša stranke HSS prišlo što izravno što neizravno na stranu »okupatora i ustaša«. Većina prvaka garešničkog HSS-a se opredjelila za politiku »čekanja.«³⁹ To potvrđuje i izvješće kotarske oblasti Garešnica Velikoj župi Bilogora od 4. siječnja 1942. gdje se navodi da je držanje »bivših pristaša (HSS-a op. a.) pasivno, ali izpravno.«⁴⁰

Prvaci HSS-a u Garešnici imali su i dalje veliki utjecaj u narodu, koji su dalje ilegalnim kanalima i kontaktima širili. Kako se Narodnooslobodilački pokret (NOP) razvijao i bili sve poznatiji njegovi ciljevi, a politika straha i terora ustaškog režima bila sve više otkrivana, od kraja 1942. jedan veći dio hrvatskog stanovništva počinje s materijalnim pomaganjem NOP-a, a posebno je priljev članova domobranstva u partizanske redove bio pojačan od toga vremena. Ipak jedan dio hrvatskog stanovništva u Garešnici ostajao je »tvrdokorno na pozicijama politike NDH« i fašističke hrvatske države, te se njihov broj u spomenutom elaboratu procjenjuje na oko 20%, što nije bilo malo. Također treba spomenuti da je dobar dio garešničke inteligencije izvan HSS-a u početku bezrezervno prihvatio NDH. Većina njih nije pripadala ustaškom aparatu vlasti, već su bili uz ustašku vlast te jedan dio od te inteligencije i dio ustaške ili domobranske vojske. Neki od njih su ostali uz ideju NDH do njenog kraja, dok su se neki s vremenom počeli kolebati ili su se pasivizirali vidjevši da politika represije režima NDH ne vodi nikamo uz spoznaju da je zapadna antifašistička koalicija sve jača te da nacistička Njemačka rat neće moći dobiti.⁴¹

Za formativno ustrojstvo ustaške vojnice za ovo područje je početkom 1942. bio nadležan ustaški stožer Bilo-gora koji je započeo s pripremanjem za osnivanje ustaških pripremnih bojni. Druga ustaška pripremna bojna imala je 457 ustaša koji su bili raspoređeni u četiri satnije: 1. u Garešnici, 2. u Bereku i Predavcu, 3. u Hercegovcu, Severinu i Pitomači i 4. u Gudovcu i Čazmi. Tu se nalazila i 24. ustaška bojna, četiri satnije sa 400 ustaša, raspoređenih u Garešnici, Velikim Zdencima, Velikom Grđevcu i Velikoj Pisanici. Te nove ustaške jedinice sudjeluju već u siječnju 1942. u ofanzivi na partizanske jedinice u Moslavini.⁴² Novo ustrojstvo ustaške vojnice uslijedilo je krajem 1942. Kako su se ratne operacije razvijale tako su nastajale i nove ustaške jedinice. Osim toga, kako stoji u Spomenici garešničke župe, od kraja 1942. u Garešnici povremeno borave različite njemačke manje ili veće formacije koje pomažu lokalnim ustašama i domobranima u borbama protiv partizanskih jedinica.⁴³ Generalno Garešnica kao mjesto nikada nije formacijski imalo neke značajne snage NDH, ali one postojeće bile su dovoljne za čvrstu obranu ovoga kraja.

Svakodnevni život u Garešnici i okolici uglavnom 1941. nije bio ometen. Tako u izvješću kotarske oblasti početkom 1942. stoji da je prisilni otkup stoke proveden »bez negodovanja« te je napravljen popis i predaja kukuruza. Javni radovi na izgradnji ceste uz ciglanu Elfert nastavljeni su, ali sporijim tempom zbog pomanjkanja kamenja. Škole je na području kotara pohađalo 2920 učenika, dok su gradnje škola u selima Zdenčac i Malo Vukovje zastale u zimskim danima. Obuka u njemačkim školama započela je, ali sada sve njemačke pučke škole s područja kotara nisu više bile u nadležnosti kotara već pod njemačkim školskim nadzorništvom sa sjedištem u Virovitici. Iz službe u školama otpušteni su prijašnji ravnatelji srpske nacionalosti. Ishrana i njega stoke bila je dobra. Održana su tri sajma – dva godišnja u Velikim Zdencima i Garešnici te mjesečni u Hercegovcu.⁴⁴

³⁸ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 56.

³⁹ Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 114.

⁴⁰ HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svezanj 2, Mjesečni izvještaj o obćoj političkoj situaciji, 4. I. 1942.

⁴¹ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica, str. 8-9; HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 30140; Zapisnik saslušanja M. Halauša, 25. II. 1947. (i drugi zapisnici); Zvonko FARAGO; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ; Zlatko, VERHAS; Alojz VRAGOLOVIĆ, *Garešnički žrtvoslov*, Ogranak Matice hrvatske Garešnica, Garešnica, 1997.

⁴² Zdravko DIZDAR, Oružane jedinice NDH i okupatora u Bjelovaru i na području bjelovarskog okruga u toku rata 1941-1945., *Bjelovarski zbornik*, 1990., str. 62.

⁴³ Arhiv Biskupije Bjelovarsko-Križevačke (ABBŽ), *Spomenica župe Garešnica – svezak II.*, (1936. –), str. 18.

⁴⁴ HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svezanj 2., Mjesečni izvještaj o obćoj političkoj situaciji, 4. I. 1942; *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

POKUŠAJ ISELJAVANJA I PREVJERAVANJA SRPSKOG STANOVNIŠTVA S GAREŠNIČKOG PODRUČJA

Ideja o raseljavanju Srba s područja Nezavisne Države Hrvatske javila se odmah nakon uspostave nove države. Radilo se o puno širem pitanju koji je potaknula i gdje je bila zainteresirana i njemačka strana. Naime, na nizu sastanaka između vlasti Njemačkog Reicha i NDH dogovoreno je da se Slovenci iz Štajerske (koja je anektirana Reichu) premjeste u NDH, a Srbi iz NDH u Srbiju u razdoblju od 4. lipnja do 31. listopada 1941. godine. Da bi se planovi o deportaciji proveli vlasti NDH osnovale su poseban ured, a to je bilo Državno ravnateljstvo za ponovu.⁴⁵ Na području kotara Garešnica 10. srpnja 1941. osnovan je Ured za iseljavanje. Škiljan navodi da je »ispostava Ureda za iseljavanje u Garešnici uspostavljena i u Vukovju, općini koja je brojila najviše Srba u kotaru Garešnica.« Tim povodom napravljeni su detaljni popisi Srba kako u Garešnici tako i na području kotara.⁴⁶ Prvo je počelo sa iseljavanjem pravoslavnih svećenika.⁴⁷ Ivan Dubrec zapisao je u dnevnik s datumom 11. srpnja 1941: »u noći doterani u školu pravoslavni parohi sa cijelom familijom« da bi 13. srpnja »ujutro otpraćeni u Njemačku u vagonu?«⁴⁸

Kada su Srbi iz garešničkog kotara saznali da će biti iseljeni, iz mnogih srpskih sela bila su upućene skupne molbe za neiseljavanje iz NDH, većina njih prema poglavniku Anti Paveliću. Molbe su uputili Srbi stanovnici sela Velikih Zdenaca, Vukovja, Brinjana, Rogože, Bršljanice, Stupovače, Čaira i Kutinice pri čemu se u nekim od tih molbi nudi mogućnost prijelaza na rimokatoličku vjeru, a potom moli za ostanak svih pravoslavaca s područja kotara Garešnica i Grubišno Polje. Potrebno je spomenuti da su i ostali stanovnici Hrvati, Česi i

Mađari iz nekih sela garešničkog kotara pisali pojedinačne i kolektivne molbe vlastima NDH u kojim su se zalagali da »njihovi susjedi« Srbi ostanu na svojim imanjima »da nisu nastupali protiv Hrvata« i slično. Škiljan navodi da su neke od takvih traženja »molbe temeljene na vjerskoj opredijeljenosti. Tako grkokatolički dišnički župnik Aleksandar Vlasov moli da se iz bjelovarskog logora pusti pet grkokatoličkih obitelji iz Velikih Zdenaca.«⁴⁹ Međutim, te molbe nisu bile uvažene.⁵⁰

Nakon iseljavanja pravoslavnih svećenika počela su uhićenja i iseljavanja većeg broja Srba na području kotara Garešnica 21. i 22. kolovoza 1941. Prema izvješću kotarske oblasti Garešnica od 22. kolovoza 1941. Državnom ravnateljstvu za ponovu dostavljena je transportna lista zatočenika dopremljenih u logor u Bjelovaru o iseljavanju 105 srpskih obitelji s područja kotara Garešnica.⁵¹ Škiljan piše da je tog dana s područja kotara Garešnica u logor Bjelovar dopremljena 531 osoba te da su uhićenja prošla bez ijednog incidenta.⁵² I. Dubrec u dnevniku piše da su već 31. kolovoza 1941. došli prvi Slovenci u Garešnicu »koji su raspoređeni« po ispraznjenim srpskim selima. To je bilo po programu Zavoda za kolonizaciju NDH koji je uključivao i doseljavanje koloniziranih hrvatskih obitelji.⁵³ No, te obitelji neće se tu dugo zadržati jer je povratak iseljenih Srba koji su bili pušteni iz iseljeničkih logora i stvaranje prvih partizanskih grupica prisilili su kolonizirane Hrvate i Slovence da se vrate u zavičaj ili da odu nekamo drugamo.⁵⁴

Tijekom listopada 1941. iseljeni garešnički Srbi prebačeni su u logor Požegu odakle su trebali biti prebačeni u Srbiju. To je ipak nije dogodilo. Stoga je 24. listopada 1941. otpušteno iz logora Požega svojim kućama 311 osoba s područja kotara Garešnica, a 7. studenog njih još 114 što znači da je bilo vraćeno 425 osoba. Škiljan pretpostavlja da taj broj nije točan te da je došlo do pogreške, te da su uglavnom svi Srbi koji su prema planu trebali biti iseljeni zapravo vraćeni.⁵⁵ Tako plan iseljavanja

⁴⁵ Detaljnije o tome u: Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978., str. 167-171; A. Lj. LISAC, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1-4, 1956.

⁴⁶ Filip ŠKILJAN, *Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, 2012., str. 154.

⁴⁷ Filip ŠKILJAN, 2012., nav. dj., str. 155.

⁴⁸ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora). Zapravo su otpremljeni u logor Sisak, a odande u Srbiju.

⁴⁹ Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, SNV, Zagreb, 2014., str. 235.; Zvonko BRKIĆ, *Bilogorska sjećanja*, (istočna Bilogora 1941. i 1942. godine), Općinski komitet SKH, Grubišno Polje, 1969., str. 17.

⁵⁰ Filip ŠKILJAN, *Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, 2012., str. 161.

⁵¹ Franko MIROŠEVIĆ, *Sabotaže i hapšenja u Moslavini 1941.*, *Zbornik Moslavine*, Kutina, 1968., str. 275; *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, I., Građa 1941.-1945.*, Spektar, Zagreb, 1981., dok. 116., str. 186.

⁵² Filip ŠKILJAN, *Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, 2012., str. 157. Škiljan prenosi u svom radu i neka svjedočanstva koja je prikupio.

⁵³ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

⁵⁴ Marica KARAKAŠ-OBRAĐOV, *Novi mozaici nacija u »Novim poredcima«*, HIP, Zagreb, 2014., str. 216; Zvonko BRKIĆ, *Bilogorska sjećanja*, Grubišno Polje, 1969., str. 18.

⁵⁵ Filip ŠKILJAN, *Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine*, *Historijski zbornik*, br. 1, 2012., str. 159. Postoji podatak od 256 Srba koji su 25. listopada 1941. stigli u Garešnicu (»vraćeni kući«) iz logora u Slavonskoj Požegi koji javlja kotarski predstojnik

Srba s područja Moslavine, odnosno kotara Garešnica, nije uspio, stoga su ustaške vlasti pokrenule program njihova »pokatoličavanja«.

Dana 3. svibnja 1941., dakle svega tri tjedna nakon uspostave NDH, poglavnik dr. Ante Pavelić donio je *Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu* kojom se određenim kategorijama srpskog stanovništva u NDH omogućava zakonski »prijelaz« na rimokatoličku vjeru. Vrlo brzo nakon donošenja *Zakonske odredbe* odnosno 15. svibnja 1941., Rimokatolička crkva šalje okružnicu u kojoj se ističe kako se pristup u Rimokatoličku crkvu treba dopustiti samo onim osobama za koje postoji osvjedočenje da to žele učiniti »iskreno i s uvjerenjem o istinitosti naše svete vjere i o njenoj potrebi za spas duše«.⁵⁶ Dana 10. listopada, kako navodi Škiljan, odobren je »prijelaz na rimokatoličku vjeroispovjest« za trinaest obitelji iz Popovca, Prokopa i Dišnika. To su u suštini pojedinačna prekršćavanja.⁵⁷

Prema Spomenici u župnom uredu u Garešnici kod župnika Halauša vjerski prijelaz je tijekom cijeloga rata učinilo samo 96 pravoslavaca. Župnik Halauš – koji se protivio prijelazima pravoslavnih na grkokatoličku vjeru – također je zapisao da su pravoslavci bili prisiljeni na prijelaze »da se spase od preseljavanja i od deportacije na rad u Njemačku, ili su bježali u šumu partizanima ili su dolazili k nama u župne urede i molili da ih primimo u rimokatoličku crkvu«.⁵⁸ Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH uputilo je 21. srpnja 1941. godine pismo ustaškom povjereniku Mišku Račanu u Garešnici u kojem se napominje da se ne smije dopustiti pravoslavnima da prelaze u grkokatoličku vjeru te da treba intervenirati u Velikim Zdencima gdje su se takvi prijelazi već dogodili.⁵⁹ Prema tome, vidljivo da se Katolička crkva trudila da se vjerski prelazi ne dozvole prema grkokatoličkoj vjeri. Istovremeno vlasti Velike župe Bilogora početkom 1942. planiraju rušenje pravoslavih crkava u općini Garešnica ili njihovu prenamjenu u rimokatoličke crkve. To je planirano učiniti, npr. u Popo-

vac Pašijanu, Dišniku, Bršljanici, dok su crkve u Velikom Vukovju i Stupovači namijenjene za preuređenje u rimokatoličku crkvu. Većina tih planova na kraju nije provedena.⁶⁰

Nakon što je iseljavanje Srba s područja kotara Garešnica propalo dio pravoslavnog stanovništva koje je ostalo i oni koji su se vratili radi spašavanja golog života i imovine tražili su da im se omogući prijelaz na »vjeru naših pređa«, grkokatoličku vjeru »jer u našem selu (Dišniku) već od 1842. postoji grkokatolička župa.« Prema dopisu iz listopada 1941. to je zatražilo 33 stanovnika sela Dišnik.⁶¹ U studenom 1941. župnik Đurić iz Kaniške Ive predložio je Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja da se u pravoslavna sela u okolici Garešnice pošalje šest misionara koji bi stanovali u nekadašnjim parohijskim stanovima i koji bi izvršili »brze prijelaze pravoslavnih vjernika na rimokatoličku vjeroispovjest«.⁶² Taj je prijedlog izgleda usvojen te su masovni vjerski prijelazi provedeni u siječnju 1942. godine. Dana 13. siječnja 1942. izvršen je skupni prijelaz u selu Malo Vukovje gdje je prešlo 150 obitelji (500 ljudi). Slijedeći dan je u selu Stupovači također izvršen vjerski prijelaz s oko 100 obitelji.⁶³ Pravoslavci su se često okupljali pred mjesnom školom ili u školi (koju su čuvali ili osiguravali ustaše i žandari) i tu je taj narod masovno »kršten«.⁶⁴

Nakon toga u travnju 1942. pravoslavne crkve u Stupovači i Velikom Vukovju predane su Rimokatoličkoj crkvi, odnosno postale su filijale župe u Kaniškoj Ivi. Rimokatolička crkva zbog vidljive spremnosti za masovan prijelaz Srba imala je u planu formirati nove rimokatoličke župe.⁶⁵ Prema dokumentima ustaške provenijencije stoji: »Ovaj prijelez bio bi davno završen da se ne čine smetnje. Grkokatolički svećenik Vlasov Aleksandar stalno nagovara i verbuje Srbe za prijelaz na grkokatoličku vjeru na način koji škodi obćoj stvari«. Naime na grkokatoličku vjeru prema propisima ustaških vlasti Srbi su mogli prelaziti samo tamo gdje nije postojala rimokatolička župa.⁶⁶ Uglavnom u cijelom tom razdoblju vlada

Dragutin Skojić Državnom ravnateljstvu za ponovu u Zagrebu. HR-DABJ, fond 20., Velika župa Bilogora, kut., 7., E3-Ii42, Kotarska oblast Garešnica Državnom uredu za ponovu Zagreb, 29. X. 1941.

⁵⁶ *Katolički list*, br. 19, 15. svibnja 1941.

⁵⁷ Filip ŠKILJAN, Preveravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine, *Tokovi istorije*, br. 1, 2014., str. 155.

⁵⁸ ABBB, *Spomenica župe Garešnica* – svezak II., (1936. –), str. 23.

⁵⁹ HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 301401, Pismo M. Račanu, 21. VII. 1941.

⁶⁰ HR-DABJ, fond 20., Velika župa Bilogora, kut., 7., E1i166, Ustaški stožer Bilogora, Upute o rušenju pravoslavnih crkava – općina Garešnica.

⁶¹ Filip ŠKILJAN, Preveravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine, *Tokovi istorije*, br. 1, 2014., str. 155-156.

⁶² Filip ŠKILJAN, 2014., nav. dj., str. 158.

⁶³ HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svezanj 2., Izvješće o situaciji, 10. I. 1942; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica - od »gara« do grada*, Spirtus movens, Kutina, 2004., str. 53.

⁶⁴ HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 301401., Zapisnik saslušanja M. Halauša, 25. II. 1947.

⁶⁵ Filip ŠKILJAN, Preveravanje Srba na području sjeverozapadne Hrvatske 1941. i 1942. godine, *Tokovi istorije*, br. 1, 2014., str. 157.

⁶⁶ Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 99.

antagonizam između katoličkih i grkokatoličkih vrhova i svojevrsno natjecanje tko će u svoju crkvu dobiti »više pastve« odnosno novih vjernika. U tome su imali prednost katolički župnici jer su državne vlasti čak u određenim slučajevima poništavali već obavljene vjerske prijelaze na grkokatolicizam. Zanimljiv je zapis župnika Halauša u Spomenici župe da su poslije rata mnogi »prijavnici« pozvani da daju izjavu ostaju li u Katoličkoj crkvi pri čemu većina od njih nije dala nikakvu izjavu, a većina se vratila u svoju prijašnju vjeru dok je jedan dio prijelaznika postupao i oportunistički s obzirom na novouvedeni komunistički sustav.⁶⁷

Prema planovima Ustaškog stožera Bilogora iz siječnja 1942. neke pravoslavne crkve u garešničkom kotaru bile su predviđene za rušenje, s time da će se materijal iskoristiti za dogradnju *Hrvatskog doma* i *Ustaškog doma* u mjestu. Međutim to se nije dogodilo jer su mnogi pravoslavni objekti osnivanjem Hrvatske pravoslavne crkve prešli pod njeno okrilje. Neke su pravoslavne crkve, poput one u Velikim Zdencima, pretvorene u grkokatoličke crkve te izvršen prijelaz Srba u Velikim Zdencima na tu vjeru. Oni nakon toga sve do kraja rata nisu dirani.⁶⁸

POSTUPAK USTAŠKIH VLASTI PREMA ŽIDOVIMA U GAREŠNICI

Nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske pod utjecajem nacističke Njemačke, doneseni su rasni zakoni, na temelju kojih su Židovi bili proganjani, zatvarani i na kraju ubijani, a njihova je imovina uglavnom opljačkana. Na području Garešnice teror nad Židovima počeo je odmah. Prema dopisu Ustaškog stana u Garešnici od 19. srpnja 1941. traži se od Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu – Židovski odsjek, 23 židovskih pločica »koje su nam potrebne da označimo Židove na području Logora Garešnica, jer su isti do sada nosili i nose tra-

ke.«⁶⁹ Prema zapisima Spomenice garešničke župe mnogi Židovi u Garešnici silom prilika odlučili su se na »prekrštavanje« odnosno prelazak na katoličanstvo. Izuzetak je bila ugledna obitelj zubara Maksa Pollaka koja je prešla na katoličku vjeru još 1939. te ju je to »spasilo progona«. Župnik Halauš je »prekrstio« 18 Židova iz Garešnice, kako sam navodi nevoljko, ali oni su ga na to »silili da ih primim i tako spasim«. Prelazak na katoličanstvo nije mogao spasiti Židove u Garešnici, jer kako stoji u Spomenici »svi su drugi Židovi, makar i pokršteni, bili deportirani i nestali bez traga.« Jedino su se spasili sudac Branko Kreč i trgovac Pavao Policer jer su bili oženjeni »arijevkama« koje su preko svojih obiteljskih veza spasile svoje muževe. Izgleda da se i župnik Halauš zalagao za njihov spas, ali nije mogao ništa konkretno učiniti.⁷⁰ I drugi izvori potvrđuju navode iz Spomenice. Neki Židovi su kako bi se spasili prelazili na katoličku vjeru ili se ženili katolicima. U kolovozu 1941. obitelj Eisler je prešla na katoličku vjeru (Miško, žena Rozika i kćer Dubravka), a u ožujku 1942. »krstila se židovka Oblatinka, Najmanka, Policer se i vjenčao.«⁷¹ Koliko je to pomoglo nije poznato. Za neke od Židova u Garešnici, koji su očito već bili stradali, naknadno se 1943. godine zanimao Institut za istraživanje rodoslovlja (*Familienforschungsinstitut*) iz Graza, vjerojatno radi utvrđivanja rodoslovlja, kako bi se precizno moglo ustanoviti tko je Židov, a tko nije.⁷²

Kotarska oblast u Grubišnom Polju u svom izvješću iz listopada 1941. javlja o Židovima na području Garešnice te širem području: »Židovi su vrlo povučeni, pokorni i mirni. Uglavnom su svi već prešli na katoličku vjeru.«⁷³ Prema elaboratu komunističkih vlasti Židovima je uskoro oduzeta imovina i imenovani su povjerenici. Tako je Petar Plavšić postao povjerenikom u trgovačkoj radnji obitelji Eisler. Također u sve druge židovske trgovačke radnje u Garešnici su imenovani povjerenici.⁷⁴ U Uredu Državnog ravnateljstva za ponovu Ministarstva državne riznice NDH bilo je zabilježeno 39 kartica Židova iz Garešnice s detaljnim popisom vrijednosti nji-

⁶⁷ ABBŽ, *Spomenica župe Garešnica* – svezak II., (1936. –), str. 24.

⁶⁸ HR-DABJ, Velika župa Bilogora, fond 20., kut. 7., E3-Ih, 166., Ustaški stožer Bilogora Ministarstvu unutrašnjih poslova, 22. I. 1942. Predmet: Rušenje pravoslavih crkava. HR-HDA, fond 218; Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, kut. 43., br. 5789-B-1942; Veljko ĐURIĆ, *Prekrštavanja Srba u NDH - Prilozi za historiju genocida*, Beograd, 1991., str. 165-166.

⁶⁹ HR-HDA, fond 252., Ravnateljstvo ustaškog redarstva. Židovski odsjek, kut. 4, inv. br. 27792., Ustaški stan Garešnica, br. 226/41., 19. VII. 1941. Židovski odsjek je nadležnim institucijama (Ustaškom stanu, kot. poglavarstvu), između ostalog i u Garešnici preporučivao da »ne naplaćuju znak više od 20 din«; Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber – ŽOZ, Zagreb, 2001., str. 131.

⁷⁰ ABBK, *Spomenica župe Garešnica* – svezak II., (1936.-), str. 23. Potrebno je spomenuti da župnik Halauš piše da u razdoblju od 1936. do 1963. nije ništa zapisao u Spomenicu garešničke župe, te da je sve zapise od 1936. nadalje zapisao prema sjećanju i nekim dokumentima tek 1963. godine.

⁷¹ *Dnevnik Ivana Dubreca* (kopija u posjedu autora). Razgovor sa Slavicom Zelenić (13. VII. 2019.)

⁷² Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Novi liber, Zagreb, 2001., str. 537.

⁷³ HR-DABJ, Velika župa Bilogora, fond 20., kut. 7, E3-Ih, 28., Kotarska oblast u Grubišnom Polju, 21. X. 1941. Mjesečno izvješće o situaciji.

⁷⁴ HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., šif. 013.0.26. Izradak o ustaškom aparatu u općini Garešnica, 28-28a.

hove imovine, bračnog statusa i broja djece. Tako je npr. vrijednost imovine neoženjenog trgovca Dragutina Silbersteina procjenjena na 250 000 kuna.⁷⁵

Izgleda da je većina Židova iz Garešnice i okolice otpremljena u logore početkom 1942. godine. Prema svjedočenju Dragutina Skojića, kotarskog predstojnika u Garešnici danom poslije rata oko pet obitelji garešničkih Židova (25 članova) s područja kotara Garešnica deportirano je u logor Bjelovar početkom 1942. godine po naredbi Ministarstva unutarnjih poslova NDH. Skojić svjedoči da su prilikom njihova uhićenja i deportacije pljačkalo po njihovim kućama.⁷⁶ Prema dnevniku Ivana Dubreca posljedni preostali Židovi u Garešnici odvedeni su 13. kolovoza 1942. »(iako se pokrstili) odagnani. Ostao Diamant, Policer, i Polak zubar.«⁷⁷ Očito je jedan dio garešničkih Židova završio u logoru Jasenovac jer postoji svjedočenje Ljudevita Tota, Židova iz Garešnice, koje je dao poslije rata o događajima u logoru.⁷⁸ Rijetki Židovi iz kotara Garešnice su se pridružili partizanima, poput obrtnika Andrije Lustiga (1898.-1982.)⁷⁹ rodom iz Kaniške Ive, koji se krajem 1941. pridružio Moslavačkoj partizanskoj četi. No, Lustig je bio stari komunist.⁸⁰ Među njima bila je i učenica Elizabeta Varga (1924.) koja je pristupila II. moslavačkoj brigadi.⁸¹ Poznati komunist židovskog porijekla rodom iz garešničkog kraja (selo Hrastovac) bio je Ivan Korski koji je ubijen u logoru Kerestinec početkom srpnja 1941. s još desetoricom istaknutih hrvatskih komunista.⁸²

Nakon rata Zemaljska komisija za ratne zločine – kotar Garešnica – u nedostatku bilo kakvih informacija o sudbini Židova iz Garešnice imala je podatak o samo dva smrtna slučaja. Međutim, kasnije je bilo vidljivo da skoro cijela židovska zajednica u Garešnici nije preživjela rat.⁸³ Prema evidenciji Spomen-područja Jasenovac u tom logoru stradalo je šest Židova rođenih u Garešnici (Malvina Eisler, Franjo Fleischhacker, Leon Neumann, Margita Kohn, Ljubica Spitzer, Desanka Wertheim), odnosno 21 Židov rođenih u općini/kotaru

Garešnica (Marijana Adler (Uljanik), Ernest Eisler (Veliki Pašijan), Izidoe Eisler (Veliki Pašijan), Miško Eisler (Mali Pašijan), Nada Eisler (Veliko Vukovje), Fanika Feldbauer (Uljanik), Ljudevit Freischhacher (Uljanik), Zorka Fleischhacher (Uljanik), Adam Freidmann (Uljanik), obitelj Goldberger – 8 članova (Uljanik), Paula Herpner (Uljanik), Lujo Pollak (Uljanik), Miško Reiner (Uljanik), Makso Szucs-Schwarz (Veliko Vukovje), što ne znači da su oni tamo živjeli i 1941. godine.⁸⁴

PARTIZANSKI I KOMUNISTIČKI POKRET NA PODRUČJU GAREŠNICE

Ustaške vlasti u garešničkom kotaru nastojale su preduhitriti organizirano dizanje komunističkog ustanka te su već tijekom kolovoza 1941. počela uhićenja vidljivih garešničkih komunista,⁸⁵ primjerice Andrije Lustiga, Branka Horvata, Valenta Bolta i drugih članova Partije pa je u ovom kotaru partijska organizacija gotovo prestala djelovati, »bila je doslovce paralizirana« što je uvelike doprinijelo slabom početku komunističkih ustaničkih akcija u ovom kraju. U svojim uspomename Pavle Gregorić-Brzi navodi da se »to hapšenje teško odrazilo na rad partijske organizacije u kotaru« te je prema njegovoj zapovijedi komunista Zvonko Brkić proveo reorganizaciju Partije na ovom području pri čemu je svoju organizaciju KPH Grubišno Polje »protegnuo i na susjedni kotar – Garešnicu«.⁸⁶ Brkić je zajedno s nekoliko članova Partije, već u jesen 1941. godine, formirao više ilegalnih grupa koje su poslije, uglavnom tek u 1942., prerasle s jedne strane u organe narodne vlasti, NOO-e, a s druge strane u partijske jedinice. Istodobno su pokrenute neke komunističke aktivnosti koje su se najprije manifestirale ispisivanjem komunističkih parola

⁷⁵ HR-HDA, Ured za podržavljeni imetak (PONOVA), fond 1076., kartoteka Garešnica, D. Silberstein, br. 3253/1.

⁷⁶ Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločin genocida*, II., Rad, Beograd, 1988., str. 35. Skojić u svom iskazu tvrdi da je kasnije čuo da se jedan od tih Židova javio iz Poljske da su bili tamo otpremljeni na rad.

⁷⁷ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

⁷⁸ Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločin genocida*, IV, Rad, Beograd, 1989., str. 873.

⁷⁹ Andrija Lustig je bio član Kotarskog komiteta KPH Garešnica, partizanski prvoborac i jedan od organizatora ustanka u Moslavini. Kasnije se nacionalno izjašnjavao kao Hrvat. *Ko je ko u Jugoslaviji: biografski podaci o jugoslovenskim suvremenima*, I., Sedma sila, Beograd, 1957., str. 398.

⁸⁰ Jaša ROMANO, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945.: Žrtve genocida i učesnici NOR*, Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1980., str. 435.

⁸¹ Jaša ROMANO, 1980., nav. dj., str. 506.

⁸² Zvonimir KOMARICA, *Grobovi bez sjena*, Lykos, Zagreb 1962., str. 62.

⁸³ HR-HDA, Zemaljska komisija za ratne zločine (ZKRZ), fond 306., kut. 34, GUZ 2624/45. Popis žrtava lišenih života.

⁸⁴ <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618> (pristupljeno 3. X. 2019.)

⁸⁵ Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 291.

⁸⁶ Pavle GREGORIĆ, *Narodnooslobodilački pokret u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942.*, *Sjećanja i dokumenti*, Stvarnost, Zagreb, 1969., str. 37.

krajem rujna 1941. u Garešničkom Brestovcu (na zgradi Radničkog doma) i Garešnici (zgrada državne pošte) »Živio Staljin«, »Dolje Hitler, Musolini, Pavelić«, »Živo narodni pokret« itd.⁸⁷ Ljudi s kojima je Brkić uspostavio veze bili su Tomo Buden-Hitri, Ivan Bobinac-Čelo (iz Garešničkog Brestovca), Josip Kezele i Slavko Kezele iz Garešnice, Stjepan Rek iz Daruvara i ostali (njih desetak) koji su postali prva partizanska grupa garešničkog područja. Ta se grupa spojila s istom tako manjom grupicom iz Čazme te su zajedno činili Čazmansko-garešnički odred koji je činilo 35 partizana. Prvu vojnu akciju odred je napravio u Garešničkom Brestovcu 9. prosinca 1941. gdje je razoružao mjesnu njemačku skupinu (*Kulturbund*) na straži na Pilani te zarobio pet pušaka i nešto municije. Sličnu je akciju izveo odred i 18. prosinca 1941. prepadom u selu Mala Bršljenica. Povodom tih akcija ustaške vlasti su uhitile šest Srba iz Popovca pod optužbom »da su navedenoj grupi četnika-komunista davali hranu i konačište«. U izvješću Kotarske oblasti Garešnica Velikoj župi Bilo-gora od 4. siječnja 1942. u vezi ovih akcija navodi se da se odmetnici »sakrivaju u šumama između Kutine, Čazme i Garešnice i to posve sigurno u kućama grčkoi-stoćnjaka«.⁸⁸

Upravo u to vrijeme traje formiranje prvih ustaških pripremnih bojni na ovom području pri čemu sudjeluje ustaški stožernik Velike župe Bilo-gora Stjepan Pižeta. Tada se u Garešnici, Velikim Zdencima i Hercegovcu »zaklelo« više osoba na vjernost Poglavniku i NDH.⁸⁹

U Gornjoj Šušnjari početkom kolovoza 1941. formirana je manja partizanska grupa od 11 partizana pod vodstvom Kasima Čehajića-Turčina, kao jezga Moslavačkog partizanskog odreda; bili stu to većinom Hrvati od kojih su neki s područja Garešnice. Taj je odred bio brzo razbijen. Nakon toga djelovale su dvije manje partizanske grupice (istočni i zapadni dio Moslavačkog partizanskog odreda) s ukupno 27 boraca.⁹⁰

Krajem prosinca 1941. došlo je do ujedinjenja dvije partizanske moslavačke grupe u Odred *Sloga* pod vodstvom Alojza Vulinca-Sloge. Taj odred izveo je 23. pro-

sinca 1941. prvu jaču akciju na području Čazme, na Lonjskom mostu kod Prečeca. U akciji je poginuo član SKOJ-a Garešnica Andrija Sačarić iz Garešničkog Brestovca i jedan domobran Mijo Šoštarec.⁹¹ Treba dometnuti da je ustanak krajem 1941. bio ograničen na vrlo mali broj ljudi i da su ga uglavnom činili predratni komunisti, većinom hrvatske nacionalnosti, dok tek krajem 1942. u partizanske redove dolazi više Srba. Partizanski odred se uglavnom zadržava izvan njemačkih, domobranskih i ustaških komunikacija te se sve više smješta u selima nastanjenim Srbima (Prokop i dr.).⁹²

Sredinom siječnja 1942. ustaše i domobrani pretražuju šumu Garić i upadaju u partizansku zasjedu gdje pogibaju mnogi Garešničani ustaše i domobrani.⁹³ Nakon toga organizirana je prva veća ustaško-domobranska ofanziva na Moslavačku goru koja u teškim zimskim uvjetima nije uspjela. Partizansko vodstvo zaključilo je da se priprema druga još jača ustaško-domobranska ofanziva koja je bila puno opasnija. Treba imati na umu da je na širem području moslavačkog sektora tada snage NDH imale 8-10 000 vojnika u raznim uporištima, dok je Moslavačka četa imala oko pedesetak boraca. Tijekom ustaško-domobranske ofanzive koja je započela krajem siječnja 1942. (oko 1000 domobrana, ustaša, žandara i kulturbundaša) uslijedila su šira uhićenja civila kao taoca (65 uhićenih osoba) koji su tjerani zavezani prema partizanskim bazama. Snage NDH su procjenjivale da partizana ima oko 100-150, a zapravo ih je bilo znatno manje. Stoga je vodstvo čete donijelo odluku o privremenom povlačenju u Slavoniju u pravcu Daruvara.⁹⁴ No, to je bilo samo privremeno. Dana 25. ožujka 1942. jedan vod Moslavačke čete *Kasim* Čehajić neuspješno je napao žandarmerijsku stanicu u Velikom Vukovju dok je drugi vod razoružao »kulturbundovce« u Velikoj Bršljanici.

Partizanima se nisu sviđali provedeni vjerski prijelazi pravoslavnog stanovništva te su njihovi simpatizeri župniku u Kaniškoj Ivi Josipu Đuriću slali razne prijetnje zbog toga, ali i zbog njegovih propovijedi protiv komunizma i »progona protivnih levičarskih elemen-

⁸⁷ HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svežanj 2., Komunistički natpisi na zgradi pošte u Garešnici, 28. IX. 1941., 4. I. 1942.; *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, I., Građa 1941.-1945.*, dok. 158., str. 250., Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 292.

⁸⁸ *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, I., Građa 1941.-1945.*, dok. 225., dok. 243., str. 389., 428-429., Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 294.

⁸⁹ Vukašin KARANOVIĆ, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Skupština općine Kutina, Kutina, 1981., str. 40.

⁹⁰ Vukašin KARANOVIĆ, 1981., nav. dj., str. 26-33.

⁹¹ Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 295.

⁹² Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica - od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. 54.

⁹³ Prva ofanziva na Moslavinu, *Moslavački vjesnik*, br. 2, 1. X. 1953., str. 3; Prema »Moslavačkom vjesniku« bilo je 15 poginulih i ranjenih ustaša. *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

⁹⁴ Marija BARDIĆ, *Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine*, *Zbornik Moslavine*, I., 1968., str. 263; Vukašin KARANOVIĆ, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Garešnica, 1983., str. 60.

ta« što je župnika Đurića prisililo da već početkom 1944. napusti ovaj kraj, iako se povremeno vraćao iz Zagreba.⁹⁵ Također dana 25. srpnja 1942. grkokatoličkog dišničkog župnika Aleksandara Vlasova ubila je jedna partizanska skupina. Dva dana kasnije grkokatolički biskup Janko Šimrak predvodio je sprovodne obrede na mjesnom groblju u Garešnici. Razlog njegova ubojstva je i dalje sporan. Prema navodima u spomenici župe Garešnica i ustaškim izvještajima to je učinjeno zbog omraze partizana zbog Vlasovljevog sudjelovanja u »prekrštavanju«, njegove »obljubljenosti« i utjecaja u širem kraju te njegove propovijedi protiv komunizma, ali glavni razlog je izgleda bio što je Vlasov prijavio oružnicima neke seljake iz Dišnika da podržavaju partizane te su oni zbog toga bili odvedeni u zatvor što stoji u izvješću Zapovjedništva 1. oružničke pukovnije Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu NDH od 14. kolovoza 1942: »Razlog za ovo ubojstvo je, da su ovi prijavili našim vlastima (misli se na Vlasova i dvoje seljaka iz Dišnika op. a.) mjesne seljake, koji su podržavali partizane pa da zbog toga sjede u zatvoru.«⁹⁶

Sredinom svibnja 1942. godine 30 partizana Moslavačke čete bez borbe u selu Klokočevac razoružava seosku stražu. Također nakon dužeg vremena 29. svibnja 1942. formiran je novi KK KPH Garešnica – koji je od uhićenja njegovih članova u kolovozu 1941. djelovao pod rukovodstvom Zvonka Brkića – pri čemu na njegovo čelo dolazi Valent Bolt-Zelenko, a organizacijski sekretar postaje Andrija Lustig.⁹⁷ Općenito bile su to akcije manjeg opsega, više sabotažne nego neke jače vojne akcije. Radilo se o tome što na ovom području nije došlo do omasovljenja NOP-a jer ustaše ovdje nisu provodile masovnije progone Srba kao što je to bilo u drugim područjima NDH »zbog toga izostaje i bježanje srpskog stanovništva u šume«. Bilo je pojava uhićenja i šikaniranja uz već spomeniti proces »prekrštavanja« – ali to nije zahvatilo jače razmjere. Osim toga ugledni Hrvati često su intervenirali kod ustaških vlasti da se uhićeni Srbi puste iz zatvora. Uz to blizina Zagreba i

drugih jakih vojnih i policijskih središta koji su postojali na širem području »također utječe na početku na užu bazu pokreta otpora okupatoru.« U partizanima većinom su pripadnici hrvatske nacionalnosti. Tako je Moslavačka partizanska četa *Kasim Čehajić* imala početkom 1942. godine 48 partizana; prema nacionalnom sastavu 29 Hrvata, 14 Srba, jedan musliman, jedan Nijemac, jedan Bugarin te Slovenac i Talijan, a prema socijalnom sastavu bilo je 28 radnika, 16 seljaka, 3 intelektualca i jedan službenik.⁹⁸

Sredinom srpnja 1942. na prostore Garešnice dolazi iz Daruvara val izbjeglog srpskog stanovništva »gladnih i bolesnih« s Kozare. Prema spisu Velike župe Bilo-gora od 17. srpnja 1942. na ovo područje otpremljeno je preko Daruvara 2500 civila iz Bosne koji se nalaze u teškom zdravstvenom stanju (gladni i bolesni) pri čemu je hitno »potrebno raskuženje« zbog mogućeg širenja zaraznih bolesti. Između 14. i 16. srpnja došlo je na isto područje još civila te je sada bilo 16 500 zarobljenika u istom psihofizičkom stanju. Ljude je tako bolesne i potencijalno zarazne nemoguće smjestiti u sela i kuće te se traži hitno »ciklonski materijal za razkuženje s izvježbanim čovjekom.« Za sada je u Velikom Grđevcu u logorištu smješteno 4000 ljudi, u Grubišnom Polju 4500, u Velikim Zdencima 1200, u Hercegovcu oko 1000, a u Garešnici oko 7000 osoba.⁹⁹ Prema Dubrecu 15. i 16. srpnja 1942. u Garešnicu dovezene su vlakom djeca i žene s Kozare – oko 1500 osoba.¹⁰⁰

Partizanskom akcijom 24. srpnja 1942. napadnuto je skladište pilane *Nihag d. d.* u Garešničkom Brestovcu, a izravno je napadnuto i naselje Brestovac i pilana koja je zapaljena. Zapaljena je i željeznička postaja te nekoliko skladišta iz kojih je izvučeno mnogo hrane, ali i benzina i eksploziva. Ubijeni su upravitelji pilane Boras i Špirelj. Dva dana kasnije u Dišniku su partizani ubili evangelističkog svećenika jer je bio njihov politički protivnik. U izvješću Državne šumarije u Garešnici od 27. srpnja 1942. navodi se da su partizanske zasjede posvuda, »slobodno se kreću, te se očekuje svakog dana

⁹⁵ HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svežanj 2; RKT, ured Kaniška Iva Vodnom oružničkom zapovjedništvu Zagreb, 2. VII. 1942. (sa strane bilješka na dokumentu povjerenstva OZN-e za Garešnicu od 1. XII. 1944.).

⁹⁶ *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, III., Građa 1941.-1945.*, dok. 60., Spektar, Zagreb, 1984., str. 134; ABBS, *Spomenica župe Garešnica – svezak II.*, (1936. –), str. 22. Župnik Halauš zapisao je u Spomenicu župe u vezi ubojstva Vlasova: »Bio je veliki ukrajinski nacionalist i mrzio je partizane. Likvidiran je od partizana zato, jer je navodno prijavio ustaškoj posadi u Garešnici, da se u Dišniku nalaze partizani. Da li je to pravi razlog ovoj smrti, nije poznato.« O drugačijim razmišljanjima vidjeti: Zvonko FARAGO; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ; Zlatko VERHAS; Alojz VRAGOLOVIĆ, *Garešnički žrtvoslov*, Ogranak Matice hrvatske Garešnica, Garešnica, 1997., str. 96-98.

⁹⁷ Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 300; Vukašin KARANNOVIĆ, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Garešnica, 1983., str. 75.

⁹⁸ Marija BARDIĆ, *Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine*, *Zbornik Moslavine*, I., 1968., str. 261; Franko MIROŠEVIĆ, *Sabotaže i hapšenja u Moslavini 1941.*, *Zbornik Moslavine*, 1968., str. 280.

⁹⁹ HR-HDA, fond 1499., Velika župa Bilogora, kut. 1., br. 10841, Velika župa Bilogora Ministarstvu zdravstva, 17. VII. 1942. Predmet: Dolazak partizanskih zarobljenika u Garešnicu i Grubišno Polje. Hitno otpremi!

¹⁰⁰ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

napad na Garešnicu.¹⁰¹ Ta operacija uzbunila je cijeli garešnički kraj i silno odjeknula u okolici. Župnik Halauš je zapisao u Spomenici stanje u Garešnici: »najteže nam je bilo podnositi povremene borbe u našim selima, oko naših kuća. U Garešnici je bilo tzv. »uporište« odnosno posada od Nijemaca ili ustaša ili domobrana. [...] Oni su načinili oko svoga uporišta bodljikavu žicu. Župni dvor je bio izvan »žice« [...]»¹⁰²

U svom tajnom osobnom dnevniku župnik Halauš zapisuje da se usprkos svemu tomu NDH jače organizira i da se »sve jače osjeća privrženost istoj«. Kazuje kako su teroristički napadi partizana dosegli vrhunac »zapalivši pilanu Brestovac te pljačkom iste i ubijanje upravitelja i magazinera«.¹⁰³ Nakon tog partizanskog napada opet je organizirana ustaško-domobranska ofanziva na Moslavačku goru u kojoj sudjeluje oko 1000 njemačkih vojnika i *kulturbundovaca* te oko 600 ustaša i domobrana. Moslavačka četa s oko 100 boraca se tada početkom kolovoza 1942. povlači u pravcu Slavonije.¹⁰⁴

Ubrzo nakon toga ta se četa vraća, a na područje Moslavine dolaze i drugi partizanski odredi poput Banijskog partizanskog odreda. Dana 6. rujna 1942. Moslavački bataljon te druge banijske i slavonske čete napadaju na Gojlo te su tom prilikom zapaljeni svi izvori nafte i posve uništeno neprijateljsko uporište. Dubrec zapisuje u dnevnik da je u Garešnici panika u očekivanju partizanskog napada. Bila je privremeno prekinuta svaka veza s Garešnicom te su zrakoplovi spuštali na livade oko grada sanduke pune municije. Došlo je i njemačko pojačanje, ali su 7. prosinca otišli. Dana 22. prosinca 1942. partizani su izveli manji probni napad na Garešnicu koji je odbijen. Božić je u mjestu proslavljen burno: »Božić veseo, vojska i ustaše pucaju cijeli dan, puške, parabele, pištolje i strojnice sve je u akciji«, da bi od 27. do 29. prosinca 1942. u vojsku bilo pozvano mnogo mladih ljudi. Istodobno Dubrec bilježi da se u Garešnici vide zapaljeni izvori na Gojlu: »Izvori petroleja, noćjom svijetli kroz Garešnicu. Gori dalje«, da bi u veljači 1943. također zapisao da nafta gori i dalje »do pod konac veljače«.¹⁰⁵

Partizanski pokret se krajem 1942. znatno razvio u garešničkom kraju. Vojni uspjesi dovode u njihove

redove mnoge mlade ljude koji se žele boriti protiv okupatora i za socijalnu pravdu i komunizam. Razvija se rad SKOJ-a i Savez mlade generacije (dalje SMG) te nastaju široke grupe suradnika i simpatizera. Osnovano je više Narodnooslobodilačkih odbora (NOO) i odbornika te se i time opredjeljenje naroda mijenja u partizansku korist, posebno stoga jer je u dobrom dijelu ustaško vodstvo na području garešničkog kotara razbijeno. No, ustaško-domobranski pokret je i dalje snažan i ima puno vojnika, kontrolira važnija mjesta i komunikacije te su i dalje bile izvjesne teške borbe.¹⁰⁶

U ovom djelu Moslavine najjača uporišta snaga NDH bila su Garešnica, Hercegovac, Veliko Vukovje, Čazma te Berek.¹⁰⁷ Osim ovim većih općinskih i kotarskih mjesta snage NDH imale su manje jedinice ustaških pripremljenih bojnih u svim većim selima kotara. Osim toga postojale su posebne jedinice *kulturbundaša* u svim selima gdje su živjeli Nijemci, prije svega u Hrastovcu, Palešniku, Hercegovcu i Mlinskoj. Posebno snažni i okrutni bili su *kulturbundaši* u Velikoj Mlinskoj (60-70 naoružanih) te je donijeta odluka da se 10. rujna 1942. napadne ovo naselje. Došlo je do »kratke, ali veoma žestoke borbe« te je neprijatelj uništen.

Partizanske akcije stalno se proširuju, a na ovo područje dolaze i druge jedinice. Prema izvješću Štaba Moslavačkog odreda napadnuto je 2. prosinca 1942. ustaško uporište Berek. U mjestu je bilo utvrđeno 60 ustaša i 8 žandara u općinskoj zgradi i ustaškom stanu. Nakon borbe od četiri sata zauzeta je i zapaljena općina, ali zauzimanje ustaškog stana nije uspjelo.¹⁰⁸

Ustaško-domobranske formacije su krajem 1942. i početkom 1943. unatoč nizu poduzetih ofanziva bile nemoćne, jer se svega 13 kilometara od Garešnice s centrom u selu Veliki Prokop stvara »partizanska republika« zvana i »Prokopska republika« koja obuhvaća veliko područje ovoga dijela Moslavine i u kojem djeluju KK KPH Garešnica, KK SKOJ Garešnica, Štab Moslavačkog odreda s prištapskim jedinicama i druge partizanske formacije. Ona od rujna 1942. obuhvaća oslobođena sela: Vukovje, Rogužu, Dišnik, Veliku i Malu Trnoviticu, Veliku i Malu Bršljanicu, Stupovaču, Veliki i Mali Prokop, Popovac, Čaire i Kutinicu.¹⁰⁹ Zbog

¹⁰¹ *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, II., Građa 1941.-1945.*, dok. 104., Spektar, Zagreb, 1984., str. 208-209; *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, III., Građa 1941.-1945.* dok. 30., Spektar, Zagreb, 1984., str. 68-69.

¹⁰² ABBK, *Spomenica župe Garešnica – svezak II.*, (1936. –), str. 18-19.

¹⁰³ HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 301401.

¹⁰⁴ Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 302.

¹⁰⁵ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora).

¹⁰⁶ Vukašin KARANOVIC, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Garešnica, 1983., str. 76.

¹⁰⁷ *Građa za historiju NOP u Slavoniji*, knjiga III., Spektar, Zagreb, 1984., str. 214.

¹⁰⁸ Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Moslavine*, I., Kutina, 1968., str. 311.

¹⁰⁹ Vukašin KARANOVIC, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Skupština općine Kutina, Općinski odbor SUBNOR-a Kutina, Kutina, 1981., str. 161; Franko MIROŠEVIĆ, *Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku*

partizanskih napada i sve većih uspjeha u zadržavanju i organiziranju oslobođenog teritorija početkom 1943. Domobransko popunidbeno zapovjedništvo u Bjelovaru utvrdilo je da je općinsko poglavarstvo u Garešnici posve u nemogućnosti obveznicima uručiti pozive za odsluženje vojnog roka »jer se cijela općina, osim Garešnice, nalazi pod kontrolom partizana.«¹¹⁰

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA IZMEĐU USTAŠKOG I PARTIZAN- SKOG POKRETA (1941. – 1945.)

Ni prije rata unutar garešničkog HSS nije bilo jedinstva. Ratna djelovanja su još više produbila i potencirala grupiranje snaga i dezintegraciju stranke. Ona se na nacionalnoj razini raspada na proustaške, prozapadne i prokomunističke snage, pri čemu su ovi prvi u prvo vrijeme u kotaru Garešnica bili brojniji. Prema elaboratu komunističkih vlasti u tome su prednjačili prvaci HSS-a Miško Račan i Tomo Rogulja koji su u početku NDH pozvali sve pripadnike HSZ i članove HSS-a da polože zakletvu Poglavniku i NDH u prostorijama *Hrvatskog doma* u Garešnici.¹¹¹ Oni pripadnici garešničkog mjesnog vodstva HSS-a koji se nisu pridružili ustaškom pokretu vidno su se pasivizirali o čemu govori i izvješće kotarske oblasti Garešnica od 4. siječnja 1942. u kojem se navodi da je »držanje bivših pristaša (HSS-a. op. a.) je pasivno.«¹¹² Tomu u prilog govori i analiza partizanskog revolucionara i člana CK KPH Pavla Gregorića koji je analizirao područje Okružnog komiteta Bjelovar, pa time i Garešnicu, da bi konstatirao »da je većina hrvatskih sela u prvim mjesecima okupacije pod utjecajem Mačekove propagande čekanja.«¹¹³

Na hrvatsko stanovništvo ovoga kraja uvelike je svojim autoritetom utjecao bivši zastupnik HSS-a Tomo Mađerić (Kajgana) koji je svojim stavom iskazivao neslaganje s ustaškim režimom, ali je odbijao i svaku suradnju s NOP-om govoreći: »da se on neće prikloniti

niti jednoj strani i da se zna da nijedna vlast formirana poslije rata neće biti bez HSS-a.« Uz njegovu liniju čvrsto staje i lokalni vođa HSS-a Milko Dubravac iz Garešnice. Uz njih dvojicu koji su se vidljivo deklarirali kao pobornici Mačekove »politike čekanja« prišlo je još mnogo članstva HSS-a.¹¹⁴

Izuzeci haesesovaca s garešničkog područja koji su od početka simpatizirali NOP bio je prvak HSS-a Tomo Vojković, nekada zastupnik HSS-a, koji je materijalno pomagao partizanski pokret te rano uspostavio vezu s komunistom Brankom Horvatom te je svojim stavom imao svoje pristaše u selima Dišnik i Tomašica. No, vodstvo partizanskog pokreta nije bilo sigurno u Vojkovićevu suradnju »jer je bio dvoličnjak«, ali su je spremno prihvatili kada je trebalo.¹¹⁵ Njega je kontaktirao u svibnju 1942. član CK KPH Pavle Gregorić-Brzi kada mu je rekao da je od posebne važnosti da Hrvati sudjeluju u oslobodilačkoj borbi, »pogotovo zato što se u partizanima nalazi većina Srba, a znatno manje Hrvata« te da je na njemu odgovornost da se partizanima priključi što više hrvatskog naroda. Vojković tada nije pristao, ali od 1944. postaje član Izvršnog odbora Okružnog JNOF Čazme i član plenuma Oblasnog odbora JNOF.¹¹⁶ Tomo Vojković je službeno pristupio NOP-u u studenom 1943. i to je ocijenjeno kao značajan uspjeh NOP-a: »jer se njegovim pristupom pol. situacija kod Hrvata, naročito kod pristaša HSS-a, popravlja. Drug Vojković zajedno sa drugovima O.N.O.O.-a obilaze sela i održavaju po hrvatskim selima širje sastanke sa narodom i održavaju mitinge. Isti Vojković je doista ugledna ličnost i obljubljen među narodom.«¹¹⁷ Osim Vojkovića bilo je više utjecajnih pripadnika HSS-a iz Garešnice i okolnih krajeva koju su uspostavili neki oblik suradnje s NOP-om. Također od lijevo orijentiranih i poznatih članova HSS-a komunisti su uspostavili veze s liječnikom dr. Aleksandrom Koharevićem iz Garešnice za koga su znali da je simpatizer KP, a kao što je spomenuto pokušao je kontakt i s osnivačem HSS u garešničkom kotaru Tomom Mađarićem, ali on nije prihvatio suradnju, ostajući politički pasivan.¹¹⁸ U elaboratu nastalom nakon

povijest, vol. 13, 1980., str. 142.

¹¹⁰ Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, HIP, Zagreb, 2003., str. 427.

¹¹¹ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 013. 26., Bivši ustaški aparat u općini Garešnica – elaborat, 22.

¹¹² HR-DABJ, fond 1108., Kotarska oblast Garešnica 1941-1945., svežanj 2., Mjesečni izvještaj o obćoj političkoj situaciji, 4. I. 1942.

¹¹³ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 70.

¹¹⁴ Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica. Od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. 50.

¹¹⁵ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina, 16-17, Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica. Od »gara« do grada*, Kutina, 2004., str. 50.

¹¹⁶ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983., str. 158; Pavle GREGURIĆ, *Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941. godine – sjećanja*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1969., str. 54

¹¹⁷ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.01., OZNA, ROC za Moslavinu - Garešnica, Izvještaji i vijesti, 4. XII. 1943., br. 64/43.

¹¹⁸ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, 1983., nav. dj., str. 158; Dr. Koharević, glavni tajnik Kotarskog odbora HSS u Garešnici, postao je kasnije

rata stoji da se tek razvojem NOP-a na garešničkom području i području Moslavine »jedan dio tih lica prišao je NOP-u, od čega su neki materijalno pomagali, a drugi su aktivno stupili u partizane«. Dalje se navodi da je većina tih članova HSS-a u početku bila u domobranstvu, a kasnije se opredjelila za stranu NOP-a.¹¹⁹

Osim toga Moslavački partizanski odred je nakon svojih akcija često održavao više sastanaka s pojedincima i grupama seljaka, pri čemu je potrebno naročito istaknuti sastanak s grupom pristaša HSS-a u selu Tomašica u kotaru Garešnica sredinom 1942. godine te je tom prilikom formiran i odbor za pomoć NOP-u. S vođama HSS-a, iako su i oni prišli NOP-u ili ga materijalno podržavali, uvijek je bilo neko nepovjerenje u njihove stvarne ciljeve, a i lokalni prvaci HSS-a sumnjali su u prave namjere KPH. Zvonko Brkić piše u svojim memoarima *Bilogorska sjećanja* da je on i komunističko vodstvo održalo više razgovora s lokalnim rukovodiocima HSS-a, ali bez uspjeha.¹²⁰ Problemi odnosa u HSS-u bila je bolna tema te je 1943. i 1944. na području Moslavine i Slavonije donesena odluka da se uđe u jasnu konfrontaciju s predstavnicima »politike čekanja« i počne neposredniji politički rad među pristašama HSS-a. Tako se i postupalo; ostvaruju se neposrednije veze s nekim lokalnim prvacima HSS-a, primjerice Ivom Bralićem iz Šimljenice (općina Berek), Vlastislavom Novačekom iz Male Trnovitice i drugima.¹²¹ U vezi s time Mirošević pravilno ukazuje da »odlazak istaknutih funkcionara HSS u partizane nije značilo potpuno eliminiranje mačekovštine u Moslavini«. ¹²² Mirošević u prilog tome navodi da je »od 26 istaknutih funkcionara HSS koji su u selu Dišnik potpisali izjavu protiv Mačeka, 15 je ostalo i dalje pasivno ili je otišlo u neprijateljsko uporište.« Sve to ipak generalno pokazuje (s obzirom da je većina potpisnika ostala i dalje pasivna) na slab utjecaj NOP-a i njegove politike na prvake HSS-a u Moslavini. Međutim, u redove NOP-a došao je i viđeniji HSS-ovac Ivan Bolt iz Kaniške Ive koji je prešao u partizane i postao vijećnik ZAVNOH-a.¹²³

Osim toga izgleda da je i garešnički župnik Halauš postupno promijenio svoje mišljenje o NOP-u. Tako je on krajem 1942. na Božić posjetio oslobođeni teritorij blizu Garešnice (Dišnik) te bio »svečano dočekan«.

Održao je misu i više propovijedi. Nakon toga je bio na objedu kod učitelja Ive Tošića na kojem su bili i svi tamošnji partizanski zapovjednici na čelu s Vjekoslavom Janjićem-Capom. Svoj posjet je ponovio Dišniku 7. i 8. siječnja kada je također održao mise i blagoslov kuća te na partizanskom mitingu pred školom govorio »o ljubavi Božjoj«, ali i hvalio ponašanje moslavačkih partizana. Kada su ustaške vlasti saznale za ove posjete, župnik Halauš je išao na ispitivanja na kojima je iskreno govorio o svojim posjetima oslobođenom teritoriju. Generalno Halauš nije promijenio svoje razmišljanje o NDH kao hrvatskoj državi, ali je sve više uzimao u obzir da i hrvatsko stanovništvo ovoga kraja sve više prilazi NOP-u.¹²⁴

Uglavnom komunisti i partizanski pokret uspjeli su tijekom rata privoljeti na svoju stranu nekoliko viđenijih pripadnika HSS iz garešničkog kraja, ali dobar dio lokalnih prvaka nisu željeli prihvatiti tu suradnju već su ostali na mačekovskim linijama. Međutim i oni prvaci HSS-a koji su pristupili NOP-u, što formalno što neformalno, zadržali su određene rezerve prema politici NOP-a i komunizmu, često se opirući idejama o uvođenju komunizma kao sustava vlasti. Jedan dio je pristupio ustaškom pokretu te ostao tvrdokorno do kraja rata uz ustašku ideologiju. Uspostavljanje često privremene i neiskrene suradnje između NOP-a i HSS-a s garešničkog područja tijekom rata imat će svoje implikacije i u poslijeratnom razdoblju.

NAGLI RAZVOJ NOP-A NA ŠIREM GAREŠNIČKOM PODRUČJU: PARTIZANSKI NAPAD NA GAREŠNICU POČETKOM 1943. GODINE I USTAŠKA ODMAZDA

Partizanski planovi početkom 1943. na ovom području bili su ambiciozni jer se želi zauzeti »uporište Garešnica«. Takvi planovi bili su pravljani pod pritiskom Vrhovnog Štaba NOV i POJ te Glavnog štaba Hrvatske (GŠH) radi rasterećenja i razvlačenja snaga NDH i njemačkih snaga koje su bile usmjerene na počeo-

jedan od utjecajnih ljudi unutar prokomunističkog HRSS i članom Izvršnog odbora HRSS. Vidjeti: Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941-1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1996., str. 137, 157.

¹¹⁹ HR-HDA, fond 1561., SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina, str. 8.

¹²⁰ Zvonko BRKIĆ, *Bilogorska sjećanja*, Općinski komitet SKH, Grubišno Polje, 1969., str. 63.

¹²¹ Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 158; HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., šif. 010.14. Izradak o vodstvu HSS u Zagrebu, Garešnici i Kutini, str. 8-9.

¹²² Franko MIROŠEVIĆ, 1980., nav. dj., str. 157.

¹²³ Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica. Od »gara« do grada*, Kutina, 2004., str. 50.

¹²⁴ HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 301401.

tak IV. neprijateljske ofanzive (bitka za ranjenike).¹²⁵ Napad na Garešnicu bio je prihvaćen kao realni cilj pri čemu je podcijenjena njena obrana. Garešnicu je branila jedna bojna I. gorskog zdruga (prvi sat), te dosta ustaša i žandara te nešto njemačkih jedinica što je ukupno činilo jak garnizon od 600 vojnika i časnika. Usprkos tim jakim snagama partizanski napad na Garešnicu započeo je 22. veljače 1943. iz četiri pravca. Vanjski obrambeni dio mjesta brzo je pao, ali unutrašnji je bio čvrst i vrlo dobro fortifikacijski uređen »kombiniran zaprečavanjem i čitavim nizom bunkera na križanjima i oko većih građevinskih objekata«.¹²⁶ Na toj liniji je veliki partizanski napad zaustavljen i otpočele su žestoke borbe u cijeloj Garešnici uz velike obostrane ljudske gubitke. Župnik Halauš zapisao je u spomenici župe da je velik partizanski napad bio 23. veljače »kojom prigodom je bilo više žrtava«.¹²⁷ Napad je trajao cijeli dan 23. i 24. veljače, ali obrana Garešnice je izdržala te su se partizanske snage izvukle u noći 24/25. veljače iz Garešnice i organizirale obranu na liniji Veliki Prokop – Popovac – Podgarić. Prema svjedočanstvu Andrije Šabatovića, zapovjednika obrane Garešnice, bile su teške ulične borbe i nastojanje ustaša da se spoje s domobranima koji su se nalazili u zgradi *Hrvatskog doma*. To im je i uspjelo te su uz to zauzeli i zgradu suda nasuprot *Domu* odakle je pružen otpor: »Nama je stigla pomoć pa su se oni morali povući.«¹²⁸ Prema zapisima u Spomenici škole u Garešnici partizani su »do temelja zapalili kolodvor, spremište (magazin) do kolodvora, ložionicu, zatim su uništili i zapalili porez. ured, općinu i zgradu u kojoj su se borili ustaše jedno 50 m dalje od pošte. Ostalim drž. zgradama su uništili najvažnije knjige i spise, odnijeli sobom sve šivače strojeve i sav novac [...] preko milijun kuna [...]. Osim toga su iz mjesne ljekarne odnijeli mnoge lijekove, zavoj i ostalo.«¹²⁹

Garešnica nije osvojena, ali je ostvaren cilj vezivanja velikog broja ustaško-domobrinskih i njemačkih snaga na ovom području. Naime, nakon napada organizirana je ustaška odmazda te su velike snage I. pješačke

divizije domobranstva i 187. njemačke divizije (634. grenadirskog puka) i drugih manjih jedinica iz Bjelovara preko Ivanske krenule na oslobođeni teritorij »partizanske republike« s centrom u Velikom Prokopu. U silovitom njemačkom napadu spaljena su sela Oštri Zid, Šimljanik i Veliki Prokop. Partizani su se postupno povlačili prema Slavoniji.¹³⁰ Čitavo selo je spaljeno te je izgorjelo 23 kuće i 50 štagljeva, staja i ostalih objekata. Spaljena je trećina Šimljanika (23-25 objekata) dok je Veliki Prokop također cijeli spaljen. Stanovništvo se na vrijeme sklonilo u šumu. Glavne snage IV. partizanske divizije s glavninom Moslavačkog odreda i velikim brojem izbjeglica prešle su noću 25/26. veljače 1943. godinu rijeku Ilovu u području Kaniška Iva – Ribnjaci.

U nemogućnosti da zaštiti njemačko stanovništvo ovog kraja Treći Reich počeo je u ljetu 1942. iseljavanje Nijemaca (*Volksdeutshera*) iz Malih Bastaja, Đulovca, Trojeglave, Ivanova Sela i drugih mjesta te sela u garešničkom kotaru poput Hrastovca. Prema njemačkim planovima te je ljude trebalo preseliti u Reich na područje nekadašnje Poljske, a sve mladiće mobilizirati u njemačku vojsku. Dubrec je zapisao u svoj dnevnik da je iseljavanje Nijemaca iz garešničkog kotara počelo 21. listopada 1942. pri čemu se »njihovo dobro vuče u Garešnicu« na prodaju, a posjede preuzima Ured za kolonizaciju NDH.¹³¹ Do pravog iseljavanja svog njemačkog stanovništva iz ovih krajeva došlo je sredinom 1944. godine kada je iz kotara Garešnica iseljeno u Reich oko 2000 osoba.¹³²

DALJNI RAZVOJ NOP-A NA GAREŠNIČKOM PODRUČJU

Partizanski napadi na garešničkom području nastavljeni su povratkom Moslavačkog NOP odreda. Zabilježeno je kako je 28. ožujka 1943. godine 20 partizana preobučenih u domobrane sačekalo vlak iz Bjelovara i

¹²⁵ Detaljan plan partizanskog napada na Garešnicu vidjeti: *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, IV., Građa 1941.-1945.*, dok. 100., Spektar, Zagreb, 1985., str. 312-318.

¹²⁶ Vukašin KARANOVIC, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Kutina, 1981., str. 178.

¹²⁷ ABBK, *Spomenica župe Garešnica – svezak II.*, (1936. –), str. 19. Izgleda da su partizanske snage tijekom napada napravile ratni zločin nad sedmoricom civila koje su zatočili i strijeljali u Kmošekovom podrumu 23. veljače 1943; *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora); Zvonko FARAGO; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ; Zlatko VERHAS; Alojz VRAGOLOVIĆ, *Garešnički žrtvoslov*, Ogranak Matice hrvatske Garešnica, Garešnica, 1997., str. 78-80.

¹²⁸ Zvonko FARAGO; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ; Zlatko VERHAS; Alojz VRAGOLOVIĆ, 1997., nav. dj., str. 91-92.

¹²⁹ HR-DABJ, fond 316., kut 16., *Spomenica Osnovna škola Garešnica*

¹³⁰ Prema Bardić ubijeno je 40 osoba (6 Srba, 6-8 Mađara, dok su ostali bili Hrvati). Marija BARDIĆ, *Kronologija događaja 1941-1943.*, *Zbornik Mslavine*, I., Kutina, 1968., str. 317.

¹³¹ *Građa za historiju NOP u Slavoniji*, knjiga IV., HIP Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1965., str. 314; *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora)

¹³² Zdravko KRNIĆ, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volkdeutshera) iz NDH za vrijeme Drugog svjetskog rata, *Zbornik Historijski institut Slavonije*, br. 4, 1966., str. 82.

napali. Dubrec je zapisao u dnevniku da su partizani sve putnike izvadili iz vlaka, a vlak pustili »u pogon u najjačem stupnju prema Garešnici no ustavio se u brijeg od Zdenčaca-Brestovac, na konjima su ga izvukli na Brestovac i bez vatre i vode pustili ga pod brdo u Garešnicu.«¹³³

Tijekom prve polovice 1943. godine ustaško-domobranske snage provele su nekoliko ofanziva na Moslavinu u cilju uništenje partizanskih snaga, ali sve su bile neuspješne. Najveća je počela 3. travnja 1943. pod kodnim imenom *Virovitica*. Vojna operacija završena je 6. travnja 1943. nakon povlačenje Nijemaca i snaga NDH pa su partizani opet ušli u sela Dišnik, Mali Prokop i Popovac te je oslobođeno područje nastavilo funkcionirati.¹³⁴ Veliki uzlet partizanima u Moslavini donijelo je osvajanje Čazme 29. studenog 1943. gdje su svladane značajne ustaško-domobranske snage (700 vojnika), a sva pojačanja snaga NDH odbijena. To je doprinijelo svijesti da se partizanske jedinice sve više pretvaraju u pravu vojsku, a ne više u gerilu. Tada je stvorena i velika slobodna teritorija koja se protezala od Čazme do blizine Garešnice. To ipak ne znači da su ustaške i njemačke snage mirovale tih dana ili mjeseci krajem 1943. Dapače one često manjim jedinicama u »noćnim prepadima« upadaju u garešnička sela koja drže partizani. Prema jednom partizanskom obavještajnom opisu to izgleda ovako: »Banda obično kreće iz uporišta u 2 ili 3 sata ujutru. Zatim opkoljava sela sa sviju strana i u svitanje ulazi u samo selo. Gorski združ drži obruč oko sela, dok Gestapo i žandari vrše hapšenja i pretres. Ove noćne neprijateljske akcije uvijek su sa kombinovanim snagama iz više uporišta, tj. iz Garešnice i Hercegovca. U samom prepadu sudjeluju 5-6 satnija.«¹³⁵

Krajem 1942. i u prvoj polovici 1943. počinje i jače djelovanje Partije i njenih tijela na oslobođenom području; povećava se broj osnovanih organizacija SKOJ-a (Oštri Zid, Tomašica, Rogoža, Velika Trnovitica, Malo Vukovje i dr.), a šire se i organizacije USAOH i AFŽ. U godini 1943. osnivaju se u kotaru Garešnica još sedam NOO-a, a i u drugim dijelovima Moslavine njihov broj raste, što je dovelo do odluke o osnivanju Okružnog NOO Moslavina. Pojačano osnivanje NOO-a izazvale je reakciju HSS-a.¹³⁶

Prema jednom izvješću snaga NDH iz druge polovice 1942. hrvatsko stanovništvo teško je prihvaćalo partizanske jedinice te ono »živi u velikom strahu te su se mnogi sklonili u Garešnicu.«, dok su među srpskim stanovništvom kotara prihvaćeniji, ali situacija se tijekom 1943. značajno mijenja posebno kada su se u narodu počele širiti odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Ipak je taj priliv hrvatskog stanovništva u kotaru Garešnica u partizanske redove bio slab: »Još uvijek ogromna masa Hrvata ne pomaže našu borbu, a naročito se to vidi u berečkoj općini.«¹³⁷

Bilo je i novih problema. Krajem 1943. u općini Vukovje pojavljuju se četnici koji nastoje odvojiti Srbe od partizanskog pokreta pod vidom nekog vjerskog reda *Sveto pismaši*. Njihov broj se sve više povećavao i partizanske vlasti su brzo reagirale. Uhićeni su propagatori i začetnici toga pokreta; suđeni su i strijeljani 12. i 13. listopada 1943. Nakon likvidiranja »narod iz sela općine Vukovje odobrava i sada su potpuno zadovoljni kada nemaju među svojim redovima ovakvih sabotera.« U jednom izvješću stoji da se Mađari u kotaru Garešnica drže po strani, ali ipak materijalno pomažu NOP, ali se ne žele u njega organizirati.¹³⁸

Jačanja velikosrpske ideologije među srpskim stanovništvom uvelike je povezano s činjenicama da jača antifašistički pokret, šire se politički temelji toga pokreta (uključivanjem velikog broja Hrvata) i stvaraju budućí obrisi Federalne partizanske države Hrvatske (zasjedanja ZAVNOH-a u Otočcu i na Plitvicama), što je izazvalo podvajanja i sumnje kod jednog dijele Srba u Moslavini. To koriste protivnici NOP-a među Srbima, ali Partija nastoji u početku to suzbiti.

Osim osnivanja NOO-a na području Moslavine počinju jače djelovati ustanove ZAVNOH-a te se na oslobođenom teritoriju brine o odgoju i obrazovanju djece, a uvedena je i zdravstvena služba te ljekarne koje dijele lijekove stanovništvu besplatno. Ustanovljava se i čvrsta sudska mreža »partizanske narodne Republike Hrvatske.«¹³⁹ Rat ni izdaleka nije bio gotov, ali pozicije NOP-a su značajno porasle. Zanimljive podatke o nacionalnom sastavu Moslavačkog NOP odreda navodi Mirošević. U početku ustanka prevladavaju Hrvati – uglavnom komunisti. Već sredinom 1943., a posebno tijekom 1944. sve veći broj Hrvata prilazi moslavačkim

¹³³ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora)

¹³⁴ Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 133-134.

¹³⁵ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.01., OZNA, ROC za Moslavinu - Garešnica, Izvještaj, 18. XI. 1943., br. 37/43.

¹³⁶ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.01., OZNA, ROC za Moslavinu - Garešnica, Izvještaji i vijesti, 26. X. 1943., br. 16/43.

¹³⁷ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.01., OZNA, ROC za Moslavinu - Garešnica, Izvještaji i vijesti, 20. XI. 1943., br. 39/43.

¹³⁸ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.01., OZNA, ROC za Moslavinu - Garešnica, Izvještaj, studeni. 1943.

¹³⁹ Više detalja o nacionalnom sastavu Moslavačkog odreda vidjeti u: Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 143-154.

partizanskim jedinicama te tako u srpnju 1943. Moslavački NOP odred broji 600 boraca, od kojih su većina Hrvata. U kolovozu 1944. godine Odred ima ukupno 1266 boraca od kojih su 785 Hrvata, 395 Srba, 44 Čeha, 11 Mađara, 4 Poljaka te nekoliko ostalih. Također Hrvati čine značajnu većinu u jedinicama 33. divizije tijekom 1944. godine. Svi podaci pokazuju, kako konstatira Mirošević, da je politika NOP-a (ali i promjene na velikim bojištima u korist zapadnih Saveznika, posebno nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943.) s vremenom počela više privlačiti hrvatske mase te da je došlo do masovnog uključivanja u redove partizana i jedinice NOV-a »hrvatskog naroda Moslavine kao najbrojnijeg stanovništva toga kraja«.¹⁴⁰

Negdje početkom 1943. godine pojavio se u listu *Gospodarstvo* jedan zanimljiv članak o gospodarskom i društvenom razvoju Garešnice. Prema tom članku garešnički kotar je željeznički i cestovno dobo povezan te postoji redoviti autobusni prijevoz prema Banovoj Jaruzi i Daruvaru. Spominje se šumski veleobrt *Bilogora* (prije *Nihig d. d.*) kod Brestovca koje ima pilane, skladišta i radničke stanove. Dalje se navodi da je Garešnica sjedište kotarske oblasti, suda državne šumarice, pošte, brzjava, poreznog ureda i ljekarne. Mjesto ima dva liječnika, tri odvjetnika, oružničku postaju »pučku školu, nižu obću srednju školu i tečaj za obrtne naučnike«. Naselje krase perivoj uz kojega se nalazi *Hrvatski dom*. Djeluju paromlin, ciglana, 10 gostionica, 12 trgovina i sitničarija i 75 obrtnika raznih struka. U članku se spominju mnoga aktivnih društava u Garešnici, npr. *Obrtni zbor*, *Društvo trgovaca za kotar garešnički*, *Činovnička zadruga*, *Zanatlijska štedionica*, podružnica *Saveza Hrvatskih obrtnika* i dr. Posebno se ističu lokalne ustaške postrojbe i *Društvo za poljepšanje mjesta*. Organizirani su također i različiti poljodjelski i domaćinski tečajevi za žene i djevojke te poljodjelski gospodarski tečajevi za muškarce.¹⁴¹ Gornji novinski članak, sigurno prikazuje uljepšano i propagandno u službi promidžbe NDH stanje u kotaru Garešnica, no u nedostatku arhivskih izvora administracije i službi NDH iz garešničkog kotara, vidi se da se u Garešnici pokušavalo živjeti što normalnije, čim je to bilo moguće.

Partizanska izvješća puna su informacija o neprijateljskoj strani. Početkom 1944. prema Rajonskom centru Bjelovar ustaška vlast je na ovom području došla u veliku krizu nakon pada Čazme u partizanske ruke u studenom 1943., te je čak planirano povlačenje svih vojnih posada iz Garešnice, Grubišnog Polja i Velikih Zdencina zajedno s tamošnjim građanskim upravama u jača uporišta Bjelovar i Daruvar.¹⁴² To se nije dogodilo. Uskoro u Garešnicu i Hercegovac dolaze jače snage NDH. U izvješću Štabu 33. divizije X. Zagrebačkog Korpusa NOV od 5. ožujka 1944. piše da su ta uporišta značajno ojačana. Tako se u Garešnici nalazilo 830 vojnika, od toga »250 Gestapovaca, a ostalo domobrani Gorskog zdruga.« Uskoro je došlo još jedno pojačanje od 40 domobrana. U Hercegovcu se nalazilo 470 vojnika NDH »sve domobrani«, a u Velikim Zdencima oko 160 vojnika domobrana.¹⁴³

OSLOBOĐENJE GAREŠNICE 1944. GODINE

U drugoj polovici 1944. godine snage NOP-a u Moslavini bile su izrazitom nadmoćnijem položaju, dok su snage NDH osjetno slabile. Partizani su zauzeli Veliki Grđevac 11. lipnja 1944., a operacija za osvajanjem Grubišnog Polja i Garešnice započela je 18. kolovoza 1944. godine. Prije toga vlasti NDH provele su evakuaciju mjesta.¹⁴⁴ Što se tiče Garešnice zapovjednik I. gorskog domobranskog zdruga zapovjedio je zapovjedniku I. gorske pukovnije da povuče svoje snage iz »uporišta Garešnica«. Jednostavno je procijenjeno da se raspoložive snage ne mogu oduprijeti predstojećem partizanskom napadu i da prijeti njihova likvidacija. Stoga su partizani 33. divizije i Komande Moslavačkog područja ušle 15. rujna 1944. u Garešnicu te je tim danom čitav kotar oslobođen.¹⁴⁵

Međutim, to ne znači da su njemačke i ustaško-domobranske snage zauvijek otišle. One su se povukle i vodile šire operacije s partizanskim snagama na općem pravcu Zagreb – Čazma – Hercegovac – Daruvar. Župnik Halauš zapisao je u spomenici župe da je »upo-

¹⁴⁰ Franko MIROŠEVIĆ, Narodnooslobodilački pokret u Moslavini 1941.-1945., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 13, 1980., str. 169-170.

¹⁴¹ Zlatko NEUMANN, Razvoj gospodarstva občine Garešnica, *Gospodarstvo*, br. 51, 8. III. 1943., str. 8.

¹⁴² HR-HDA, fond 1491., OZNA, Dnevne informacije, br. 161/944., ROC Bjelovar, 30. I. 1944. b. b. Čazma je ponovo pala u ruke snaga NDH 28. ožujka 1944. godine.

¹⁴³ Vukašin KARANOVIC, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Kutina, 1981., str. 333-334.

¹⁴⁴ Savo VELAGIĆ, *Bilogorski partizanski odred*, Novinska i radio-informativna ustanova, Bjelovar, 1969., str. 170-175; *Zbornik NOR-a – borbe u Hrvatskoj*, tom V., knjiga 31., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964., str. 673.

¹⁴⁵ Vukašin KARANOVIC, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Kutina, 1981., str. 392; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica od »gara« do grada*, Kutina, 2004., str. 56.

rište Garešnica« napušteno 14. rujna 1944. i da od toga dana »pa do Nove Godine 1945. uspostavljena je u Garešnici vlast koju su organizirali partizani. Od Nove Godine 1945. pa do 3. V. 1945. bili smo »ničija zemlja«, prelazili smo pet puta iz ruke u ruku, svaki puta uz teške borbe, u kojima su stradali i ljudi i kuće. Fronta se je često formirala na groblju (bunker, jarc), i dalje po crkvenoj ulici (vrtovi), a crkva je kao najveća građevina najviše stradala od granata iz topova.«¹⁴⁶ Slično je pisao i Dubrec u svoj dnevnik 14. rujna 1944.: »Vojska otišla bez boja.« Dalje zapisuje da je 26. rujna u Garešnici proglašena mobilizacija, ali partizani nisu uspjeli odbiti napad snaga NDH te su se 27. rujna 1944. povukli.¹⁴⁷ Problem je bila provedba mobilizacije u garešničkom kraju jer je bilo velikog otpora, posebno u HSS-ovskim krajevima, primjerice u Tomašici i okolici jer je to »kula HSS-a«. Dezertera je bilo puno u Velikom Vukovju i Rogoži »jedan dio se javio, dok je jedan dio ostao kod kuće.«¹⁴⁸ Međutim u izvješću Komande Moslavačkog područja sredinom rujna 1944. stoji da su posljednje pobjede NOV i poziv maršala Tita za predaju izrazito pokolebali stanovništvo sklonu režimu NDH na širem moslavačkom području, posebno u garešničkom kraju »te je narod sa pozornošću počeo da pita što će biti sada.«¹⁴⁹

Na vojnom polju došlo je do značajnog preokreta u zimi 1944. kada je Crvena armija došla na Dravu i ušla u već oslobođenu Viroviticu 8. prosinca 1944. godine, da bi jedna jedinica Crvene armije sredinom prosinca 1944. došla i u Garešnicu. Brzi prodor crvenoarmejaca u Mađarsku i Balkan prisilili su njemačke snage da se jače angažiraju na području jugoistočnog bojišta jer je prijetila opasnost udara u pozadinu srijemskog fronta. Jake njemačko-ustaško-domobranske snage krenule su u veliku ofanzivu u Slavoniji u slamanje tzv. Virovitičkog mostobrana, te su se partizanske snage naglo povlačile prema istoku. Tijekom siječnja 1945. u Garešnicu i Grubišno Polje u niz navrata upadaju pukovi Kozaka i čine razna ubojstva, nasilja, pljačke i silovanja. Dana 15. siječnja 1945. dijelovi Donskog kozačkog puka zauzeli su Garešnicu i krenuli prema Hercegovcu gdje su naišli na zasjedu dijelova Moslavačkog NOP odreda te

je poginulo 25 kozaka dok je 37 bilo ranjeno. Vlast NDH vratila se u Garešnicu te 22. siječnja 1945. ustaše ponovo organiziraju svoju vlast koja nije dugo trajala.¹⁵⁰

U to vrijeme bio je također čestih prelaženje s jedne na drugu stranu u sukobu. Tako je početkom 1945. na stranu snaga NDH, koje su kraće vrijeme držali Garešnicu, prema izvješću Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA), prešli »namještenici Vacekovog mlina u Garešnici koji su bili povojničeni. Ujedno su pokidali remenje s mlina i nekuda odnijeli«. Također za Božić 1944. se proširila vijest da iz Kutine dolazi »ustaška vojska« »te je narod po kućama brisao narodne parole« dok su »ustaški letci« u velikim količinama bačeni u Brestovcu i okolici.¹⁵¹ Također prema izvješću OZNA-e okruga Moslavina kada su snage NDH početkom 1945. ponovo zauzele Garešnicu uspjeli su mobilizirati dosta ljudi s »našeg oslobođenog teritorija« iz sela Ciglene, Kaniške Ive, Kajgane i Garešnice te je »u uporište otišlo preko 60 ljudi.«¹⁵² Župnik Halauš zapisao je da su u Garešnici od polovice siječnja do pred kraj veljače 1945. bile jedinice Čerkeza »u kaznenim ekspedicijama« koji su bili »posve okrutni« posebice kada su »ulazili ili izlazili iz sela«. Zapisao je i to da je Garešnica tada bila dosta ispražnjena i od ljudi i od konja koji su »rekvirirani«, da su se polja teško obrađivala »jer kod kuće nije ostalo sposobne radne snage« te je i on morao s kravama i sluškinjama 1944. i 1945. orati »svoju zemlju«. Mnogo je stanovništva otišlo s ustaškim snagama kada su partizani ušli u mjesto što svojom voljom što »u strahu«, zapisuje Halauš, a »mnogi se od ovih nisu nikada vratili, bilo da su pobjegli u inozemstvo, bilo da su poginuli putem, bilo da su uhvaćeni i likvidirani. Mnoge su kuće ostale puste i prazne.«¹⁵³

U tim vremenima kada je vlast u Garešnici često prelazila iz jedne strane na drugu svaka je provodila određena »čišćenja« raznih nepoželjnih »elemenata«. »Prilikom racije u Garešnici treba da stvar teče brzo t.j. da drugovi koji će pregledavati ljude u našem povjereništvu brzo rade i da se ne zadržavaju predugo one, koji nisu ništa krivi.«¹⁵⁴ Dubrec zapisuje u prosincu 1944. da je »ustaškim familijama« sve vrednije oduzeto te da su

¹⁴⁶ ABBK, *Spomenica župe Garešnica* – svezak II., (1936. –), str. 19.

¹⁴⁷ Dnevnik Ivana Dubreca (u posjedu autora)

¹⁴⁸ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.05., OZNA, Povjerenstvo zagrebačke oblasti, Mjesečni izvještaj za rujna 1944., 4. X. 1944., br. 922.

¹⁴⁹ HR-DABJ, fond 108., Komanda Moslavačkog područja, kut. 1., Komandi Moslavačkog područja X. Korpusa zagrebačkog NOV i POJ. Izvještaj, 15. IX. 1944.

¹⁵⁰ Vukašin KARANOVIC, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Kutina, 1981., str. 419.

¹⁵¹ HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.05., OZNA, Povjerenstvo zagrebačke oblasti, Politički izvještaj, 2. I. 1945.

¹⁵² HR-HDA, fond 1491., šif. 04.07.05., OZNA – okrug Moslavina, Povjerenstvo zagrebačke oblasti, Politički izvještaj, 1. II. 1945.

¹⁵³ ABBK, *Spomenica župe Garešnica* – svezak II., (1936. –), str. 20.

¹⁵⁴ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti – Zagreb i Središnja Hrvatska*, Hrvatski institut za povijest – HIP – Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema u Slavonskom Brodu, Zagreb, 2008., dok. 60., str. 207.

partizani dopustili održati polnočku.¹⁵⁵ Krajem listopada 1944. godine Povjerenstvo OZN-e za kotar Garešnicu je uz pomoć mjesnih NOO-a organiziralo iseljavanje mađarskih obitelji s području garešničkog kotara dok je njihova imovina oduzeta. Neki mjesni NOO-ovi opirali su se takvoj intervenciji i opstruirali je, ali je ona uglavnom provedena.¹⁵⁶

Još od početka siječnja 1945. povremeno su Čerkezi pod njemačkim vodstvom ulazili u Garešnicu te pljačkali, posebno konje. Nekada su se zadržali po nekoliko dana, a osmatračnicu su imali na crkvenom tornju. Najduže su se zadržali od 19. siječnja do 23. veljače 1945. kada se u Garešnicu vratila i vlast NDH, te je uspostavila lokalnu kotarsku oblast i općinsko poglavarstvo.¹⁵⁷ Nakon toga je došlo do čestih izmjena vlasti u mjestu. Gotovo se nije znalo tko naselje kontrolira. Sredinom ožujka 1945. opet se vidjelo da snage NDH i Nijemaca partizani neće moći zaustaviti te je opet zapovjeđena velika evakuacija civila iz Garešnice. Sve ustanove NOP-a zajedno sa zbjegom prebačene su na grubišno-poljski i daruvarski kotar, a zatim dalje preko mađarske granice u Vojvodinu. Dubrec zapisuje 28. ožujka 1945.: »Ustaše rano otišle na sjever i mnogo civila s njima.«¹⁵⁸

Zadnje borbe za oslobođenje garešničkog područja započele su nakon što je ponovno zauzeta Virovitica 25. travnja 1945. godine. Krajem travnja iste godine počela je velika partizanska ofanziva na ovom području. Dana 2. svibnja I. proleterska divizija oslobodila je Hercegovac, da bi sljedećeg dana bio zauzet i Berek. Jedinice VI. ličke divizije ulaze u Garešnicu 4. svibnja 1945. koja je time konačno oslobođena. Istovremeno 48. makedonska divizija oslobađa Veliku i Malu Trnoviticu te Veliku i Malu Mlinsku. Istog dana su oslobođena i sva ostala naselja oko Garešnice te su time ovdje završene vojne operacije.¹⁵⁹ Dubrec o tim danima zapisuje da su se vodile teške borbe s mnogo poginulih, da bi 3. svibnja 1945. zapisao da »domobrani bježe iz rovova

[...], u pol sedam partizani zašli u Garešnicu (srbski) gotovo boski«.¹⁶⁰

Prema postojećim izvorima izgleda da nije bilo veće represije partizana prema stanovništvu Garešnice iako je bilo pojedinačnih ubijanja ratnih zarobljenika te pojedinih civila, a veliki broj ustaša i domobrana je zasigurno stradao na Križnim putovima ili stratištima na području Slovenije. Prema tajnom dnevniku župnika Halauša partizani su tijekom rata ubili 25 civila (to su podaci koje je on osobno saznao).¹⁶¹

Prema Savi Velagiću ukupno je na području garešničke općine poginulo 318 pripadnika NOVJ, a ukupan broj civilnih žrtava bio je 189 osoba. Znači ukupno je stradalo 507 osoba.¹⁶² Što se tiče gubitaka snaga NDH za grad Garešnicu, prema istraživanju Vusića, Ivkovića i Blažeković ukupno je poginulo 605 vojnika i civila (od toga 391 vojnika), od toga je 150 osoba ubijeno/nestalo poslije rata kao žrtve Križnog puta ili u likvidacijama represivnog komunističkog aparata. U *Garešničkom žrtvoslovu* nastalom 1997. godine također su popisane žrtve snaga NDH i civila zajedno za Garešnicu i Garešnički Brestovac i on pokazuje znatno manji broj žrtava ukupno 103 ubijene osobe (ali ovdje nije izvedena dovoljno precizno i sveobuhvatno istraživanje), a nisu obuhvaćene ni sva naselja u općini Garešnica.¹⁶³

¹⁵⁵ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora)

¹⁵⁶ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti – Zagreb i Središnja Hrvatska*, dok. 25., 2008., str. 124-125.

¹⁵⁷ HR-DABJ, fond 316., kut 16., Spomenica Osnovna škola Garešnica.

¹⁵⁸ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora)

¹⁵⁹ Vukašin KARANOVIĆ, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Kutina, 1981., str. 468.-469; Savo VELAGIĆ, *Bilogorski partizanski odred*, Novinska i radio-informativna ustanova, Bjelovar, 1969., str. 217-218; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica. od »gara« do grada*, Spiritus movens, Kutina, 2004., str. 56; *Kotar Bjelovar – monografija*, Epoha, Zagreb, 1966., str. 96-97.

¹⁶⁰ *Dnevnik Ivana Dubreca* (u posjedu autora)

¹⁶¹ Vrlo detaljno o svakom stradalom vojniku snaga NDH (ustaši i domobranu) te pojedinim civilima s područja Grada Garešnice vidjeti u: Zdravko IVKOVIĆ; Josip VUSIĆ; Anita BLAŽEKOVIĆ; *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve 2. svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Matica Hrvatska – Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2010., str. 377-436; HR-HDA, SDS RSUP SRH, fond 1561., dosje Mato Halauš, br. 301401.

¹⁶² Savo VELAGIĆ, *Ratna svjedočanstva o ljudima i događajima u Moslavini* (rukopis u HR-DABJ).

¹⁶³ Zvonko FARAGO; Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ; Zlatko VERHAS; Alojz VRAGOLOVIĆ, *Garešnički žrtvoslov*, Ogranak Matice hrvatske Garešnica, Garešnica, 1997., str. 27-36. Autori ovog žrtvoslova utvrdili su imena i prezimena 364 poginula vojnika NDH tijekom rata i poslije njega te civila. Međutim od 18 naselja u općini Garešnica popisano je samo njih 10.

Tablica 10. Pregled palih boraca NOV i žrtava fašizma na području općine Garešnica¹⁶⁴

Naziv mjesta	Broj palih boraca	Broj žrtava fašizma (civili)
Begovača	3	5
Berek	9	9
Ciglenica	-	-
Dišnik	22	19
Garešnica	5	5
Garešnički Brestovac	7	-
Gornja Garešnica	3	-
Gornja Ploščica	-	-
Gornja Trnovitica	3	3
Hercegovac	11	-
Hrastovac	-	-
Kajgana	-	-
Kaniška Iva	18	4
Kapelica	3	2
Klokočevac Ilovski	6	-
Kostanjevac Berečki	2	3
Krivaja	6	4
Ladislav	7	6
Mala Bršljanica	8	2
Mala Mlinska	4	3
Mala Trnovitica	4	-
Mali Pašijan	2	3

Naziv mjesta	Broj palih boraca	Broj žrtava fašizma (civili)
Mali Potok	2	-
Mali Prokop	5	6
Malo Vukovje	2	4
Mlinski Vinogradi	-	-
Nova Ploščica	9	1
Novo selo Garešničko	4	2
Oštri Zid	9	37
Palešnik	2	-
Podgarić	12	4
Rogoža	21	14
Ruškovac	6	-
Šimljana	3	1
Šimljanica	3	3
Šimljenik	1	-
Tomašica	16	3
Trnovitički Popovac	23	14
Velika Bršljanica	8	13
Velika Mlinska	2	-
Velika Trnava	3	-
Velika Trnovitica	12	2
Veliki Pašijan	1	1
Veliki Prokop	6	2
Veliko Vukovje	40	14
Zdenčac	5	-
UKUPNO	318	189

Tablica 11. Prikaz broja ratnih i poratnih žrtava za Grad Garešnicu snaga NDH¹⁶⁵

	Vojnici	Civilne osobe	Nepoznato	Ukupno	%
Poginuli u ratu	142	23	4	169	27,93%
Ubijeni u ratu	65	72	8	145	23,97%
Nestali u ratu	42	4	2	48	7,93%
Umrli zbog rata	15	24	2	41	6,78%
Umrli poslije rata od ratnih posljedica	3	20	0	23	3,80%
Poginuli poslije rata	1	4	0	5	0,83%
Smrtno stradali u povlačenju	0	0	0	0	0
Žrtve Križnog puta	86	8	0	94	15,54%
Ubijeni poslije rata (izvan Križnog puta)	23	33	0	56	9,25%
Nestali poslije rata	5	1	0	6	0,99%
Poginuli nesretnim slučajem u ratu	2	1	0	3	0,50%
Poginuli nesretnim slučajem poslije rata	0	0	0	0	0
Smrtno stradali u ratu	7	6	2	15	2,48%
Umrli od ranjavanja	0	0	0	0	0
Ukupno	391	196	18	605	-
Postotak	64,62%	32,40%	2,97%	-	100

¹⁶⁴ Savo VELAGIĆ, *Ratna svjedočanstva o ljudima i događajima u Moslavini* (rukopis u HR-DABJ); *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 157. U enciklopediji se navodi isti broj koji spominje Savo Velegić – da je na području garešničke općine poginulo 318 boraca NOV. Ruža Lenac-Brleković spominje prema spomenicima NOP-a da je na području Grada Garešnice bilo 278 žrtava fašističkoga terora. Vidjeti: Ruža LENAC-BRLEKOVIĆ, *Garešnica. od »gara« do grada*, Kutina, 2004., str. 56.

¹⁶⁵ Zdravko IVKOVIĆ; Josip VUSIĆ; Anita BLAŽEKOVIĆ, *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve 2. svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Matica Hrvatska – Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2010., str. 435. Napomena: Podaci u tablici ni u ovom popisu nisu do kraja posve utvrđeni.

BIBLOGRAFIJA

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA)

- fond 218. Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH
fond 252. Ravnateljstvo ustaškog redarstva. Židovski odsjek
fond 306. Zemaljska komisija za ratne zločine (ZKRZ)
fond 1076. Ured za podržavljeni imetak (PONOVA)
fond 1499. Velika župa Bilogora
fond 1491. OZNA, šif.. 04.07.01., ROC za Moslavinu - Garešnica
fond 1561. SDS RSUP SRH, šif. 01.31. Građanske stranke u kotaru Kutina
fond 1561. SDS RSUP SRH, šif. 013.0.26. Bivši ustaški aparat u općini Garešnica
fond 1561. SDS RSUP SRH, šif. 013.0.56., Vladimir Židovec, Moje sudjelovanje u političkom životu.
fond 1561. SDS RSUP SRH, šif. 010.14. Izradak o vodstvu HSS u Zagrebu, Garešnici i Kutini
fond 1561. dosje Mato Halauš, br. 30140

Hrvatski Državni arhiv u Bjelovaru (HR-DABJ)

- fond 20. Velika župa Bilogora
fond 108. Komanda Moslavačkog područja
fond 316. Spomenica Osnovna škola Garešnica
fond 1108. Kotarska oblast Garešnica 1941-1945.
Marija Bardić, Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine, (rukopis)
Savo Velagić, Ratna svjedočanstva o ljudima i događajima u Moslavini (rukopis)

Arhiv Biskupije Bjelovarsko-Križevačke (ABBŽ)

- Spomenica župe Garešnica – svezak I-II.

Privatni arhiv autora

- Dnevnik Ivana Dubreca
Razgovor sa Slavicom Zelenić (13. VII. 2019.)

Novine

- Hrvatski narod* (Zagreb)
Katolički list (Zagreb)
Moslavački vjesnik (Kutina)
Gospodarstvo (Zagreb)

Zbornici dokumenata

- Građa za historiju NOP u Slavoniji, knjiga III., Spektar, Zagreb, 1984.
Građa za historiju NOP u Slavoniji, knjiga IV., HIP Slavonski Brod, Slavonski Brod, 1985.
Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti – Zagreb i Središnja Hrvatska, Hrvatski institut za povijest – HIP – Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema u Slavonskom Brodu, Zagreb, 2008.
Prilog građi za historiju NOP Slavonije, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1965.
Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, I., Građa 1941.-1945., Spektar, Zagreb, 1981.
Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, II., Građa 1941.-1945., Spektar, Zagreb, 1984.
Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, III., Građa 1941.-1945., Spektar, Zagreb, 1984.
Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, IV., Građa 1941.-1945., Spektar, Zagreb, 1985.
Zbornici zakona i naredaba NDH, Zagreb, 1941.-1944.
Zbornik NOR-a – borbe u Hrvatskoj, tom V., knjiga 31., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1964.
Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb, 1941.

Knjige

- BARIĆ Nikica, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, HIP, Zagreb, 2003.
BRKIĆ Zvonko, *Bilogorska sjećanja, (istočna Bilogora 1941. i 1942. godine)*, Općinski komitet SKH, Grubišno Polje, 1969.
BULAJIĆ Milan, *Ustaški zločin genocida*, II., Rad, Beograd, 1988.
BULAJIĆ Milan, *Ustaški zločin genocida*, IV, Rad, Beograd, 1989.
DIZDAR Zdravko, *Logor Danica u Koprivnici 1941.-1942.*, knjiga 1., Muzej Grada Koprivnice, Koprivnica, 2017.
DULIĆ Tomislav, *Utopias of Nation – Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina 1941.-1942.*, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, 2005.
ĐURIĆ Veljko, *Prekrštavanja Srba u NDH - Prilozi za istoriju genocida*, Beograd, 1991.
Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Školska knjiga, Zagreb, 1980.

FARAGO Zvonko; LENAC-BRLEKOVIĆ Ruža; VERHAS Zlatko; VRAGOLOVIĆ Alojz, *Garešnički žrtvoslov*, Ogranak Matice hrvatske Garešnica, Garešnica, 1997.

GOLDSTEIN Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber – ŽOZ, Zagreb, 2001.

GOLDSTEIN Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, Novi Liber, Zagreb, 2008.

GREGORIĆ Pavle, *Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu 1941. godine: sjećanja*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1969.

GREGORIĆ Pavle, *NOB u sjeveroistočnoj Hrvatskoj 1942. Sjećanja i dokumenti*, Stvarnost, Zagreb, 1978.

HORVAT Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

IVKOVIĆ Zdravko; VUSIĆ Josip; BLAŽEKOVIĆ Anita, *Jugoslavensko nasilje i prešućivane žrtve 2. svjetskog rata i poraća s područja današnje Bjelovarsko-bilogorske županije*, Matica Hrvatska – Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2010.

JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Globus, Zagreb, 1983.

JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978.

KARAKAŠ-OBRADOV Marica, *Novi mozaici nacija u „Novim poredcima“*, HIP, Zagreb, 2014.

KARANOVIĆ Vukašin, *50 godina partijske organizacije kotara i općine Garešnica*, Općinski komitet SKH-a Garešnica, Garešnica, 1983.

KARANOVIĆ Vukašin, *Moslavački partizanski odred 1941.-1945.*, Skupština općine Kutina, Općinski odbor SUBNOR-a Kutina, Kutina, 1981.

KARAULA Željko, *Pavelićev diplomat na jugoistoku Europe. Autobiografski zapisi dr. Vladimira Židovca diplomate NDH*, Tiskara Horvat, Bjelovar, 2017.

Ko je ko u Jugoslaviji: biografski podaci o jugoslovenskim suvremenicima, I., Sedma sila, Beograd, 1957.

KOMARICA Zvonimir, *Grobovi bez sjena (bijeg iz Kerestinca)*, Lykos, Zagreb

GAREŠNICA AND THE GAREŠNICA REGION IN WORLD WAR II (1941–1945)

Summary

At the beginning of World War II and the collapse of the Kingdom of Yugoslavia, the Ustasha regime of the newly established puppet Croatian state began persecuting the Serbian and Jewish population in the Garešnica area. In December 1941, the partisan organization began, with the merger of the Garešnica and Čazma groups into the Kasim Čehaić Platoon with a total of 48 partisans (29 Croats, 10 Serbs and others). The uprising was led mainly by pre-war communists organised in two units: one for the western part of Moslavina (Ivanić-Grad and Čazma) and the other for the eastern part (Garešnica). By the middle of 1942, the national liberation movement under communist leadership in this area had significantly developed. The paper also shows the organization of the Ustasha movement in the Garešnica area and the conflicts between the Ustasha soldiers, the Home Guard of the Independent State of Croatia and the Germans with the Partisan units. The people were divided between the Ustasha, Home Guard and Partisan units. The paper provides an overview of the activities of the Croatian Peasant Party in that area and its split between the Ustasha and Partisan movements. With the victory of the Partisan movement under the leadership of the Communist Party of Yugoslavia, the new state introduced a communist system.

Keywords: Independent State of Croatia, pogrom, Ustasha soldiers, Partisan movement, Croatian Peasant Party

Internet

<http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618>
(pristupljeno 3. X. 2019.)